

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

**ENGELLİ ÇOCUK ANNELERİNİN
ÇOCUKLARINI REDDETME DAVRANIŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Huriser DELİTAY

ANKARA
Haziran, 2009

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK ANABİLİM DALI

**ENGELLİ ÇOCUK ANNELERİNİN
ÇOCUKLARINI REDDETME DAVRANIŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Huriser DELİTAY

Danışman
Prof. Dr. Serdar ERKAN

ANKARA
Haziran, 2009

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Huriser DELİTAY'ın “Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarını Reddetme Davranışları” başlıklı araştırması 03.06.2009 tarihinde, jürimiz tarafından Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye : Prof. Dr. Serdar ERKAN (Tez Danışmanı)

.....

Üye : Doç. Dr. Feride BACANLI

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Tuba TUNCER

.....

ÖNSÖZ

Araştırmamın planlanması, uygulanması ve raporlaştırılması aşamalarında bana sürekli yol gösteren, eleştiri ve katkıları ile düşünce dağarcığımı geliştiren danışmanım Sayın Prof. Dr. Serdar ERKAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Lisans eğitimim sırasında araştırmamın tohumlarını atmamda bana destek olan hocam Sayın Doç. Dr. Filiz BİLGE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Araştırmamı yaptığım süreç içerisinde görüş, öneri ve yardımları ile araştırmamı tamamlamamda katkıları olan sevgili arkadaşlarım Muhittin ŞAHİN, Tülin ACAR, Sezgi ERDAYI, Didem AYDIN, Hülya YILDIZ, Burcu ÇİÇEKLİ, Nuray YAHŞI ve Mürsel BATGA'ya ayrıca teşekkür ederim.

Umudun ve vazgeçmemenin ne demek olduğunu öğrettiği için canım arkadaşım Hevidar İLİŞER'e

ve

Büyük bir sabır ve dayanıklılık örneği göstererek eğitim hayatım boyunca bu güne kadar gece gündüz demeden her an yanımda olan, yaşadığım her zorlukta maddî ve manevî destek vererek güçlü olmamı sağlayan canım anneme ve aileme yürekten teşekkür ederim.

Huriser DELİTAY

ÖZET

ENGELLİ ÇOCUK ANNELERİNİN ÇOCUKLARINI REDDETME DAVRANIŞLARI

Delitay, Huriser

Yüksek Lisans, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Serdar ERKAN

Haziran, 2009

Bu araştırmada, normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerin reddetme davranışları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ve engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerinin, çalışma durumlarının, algıladıkları sosyo-ekonomik düzeyin, çocuklarının cinsiyeti ve engel türünün annelerin reddetme davranışlarında anlamlı farklılığa neden olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmanın araştırma grubunu, Ankara ili Keçiören, Yenimahalle ve Çankaya ilçelerinde bir özel eğitim kurumuna devam etmekte olan çocukların anneleri arasından gönüllü olan 221 engelli çocuk annesi ile normal ilköğretim okulu ve anaokuluna devam eden 106 normal çocuk annesi oluşturmuştur. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan annelerin reddetme davranışını ölçmek için Aile Çocuk İlişkileri Ölçeği- Anne Formu; bağımsız değişkenler olan eğitim düzeyi, çalışma durumu, algılanan sosyo-ekonomik düzey, çocuğun cinsiyeti ve engel türüne ilişkin bilgileri toplamak amacı ile de Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. İstatistiksel çözümlemeler SPSS 16.0 programında yapılmıştır. Araştırmada istatistiksel yöntemlerden Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve t Testi kullanılmıştır. Araştırma verileri 0.05 hata payı ile test edilmiştir.

Araştırma sonucunda, engelli çocuk annelerinin normal çocuk annelerine göre daha fazla reddetme davranışı gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca engelli çocuk annelerinin eğitim düzeyleri, çalışma durumları ve algıladıkları sosyo-ekonomik düzeyin reddetme davranışı üzerinde anlamlı farklılığa neden olduğu görülmüştür. Annelerin eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe reddetme davranışının da arttığı belirlenmiştir. Çalışma durumuna ilişkin olarak; çalışan ve doğumdan sonra işten çıkan annelerin hiç çalışmayan ve emekli olan annelere göre daha fazla reddetme davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. Buna karşın çocuğun cinsiyeti ve engel türü annenin reddetme davranışı üzerinde belirleyici olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Reddetme, engelli çocuk, engelli çocuk annesi, anne çocuk ilişkisi

ABSTRACT

THE REJECTIONAL BEHAVIOR OF THE HANDICAPPED CHILD'S MOTHERS

Delitay, Huriser

Master, The Department of Psychological Counseling and Guidance

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Serdar ERKAN

June, 2009

In this study, it is investigated whether educational and occupational status, socio-economical levels of their mothers and the type of child's handicap and gender are the determiners of the rejectional behavior of the mothers.

221 volunteer mothers who are among the mothers whose children attend to special education and 106 mothers whose children attend to primary school and kinder garden in Ankara form the research group of the study.

Family-Child relationship scale-Mother Form is used for dependent variable of the study. Personal Data Form is used with the aim of obtaining information related to the independent variables. Statistical data are analyzed by using the program called SPSS 16.0. In the study, One Way ANOVA and T Test are used in terms of statistical methods. The data in the study are tested with a 0.05 and 0.01 error possibility.

According to the research, it is seen that educational and occupational status of the mothers and socio-economical levels are important determiners in terms of rejectional behavior. It is determined that the higher the educational and socio-economical levels get, the higher rejectional behavior gets. When it comes to the relation of occupational status to rejectional behavior, it is observed that the mothers who are occupied or got unemployed after the birth display more rejectional behavior than the mothers who got retired or have never been employed. However, a meaningful relation between the type of child's handicap or gender and the rejectional behavior of mother could not be observed. Child's gender or type of handicap has not been a determiner on the rejectional behavior of mother.

Key Words: Rejection, handicapped child, the mother of handicapped child, relationship mother and child

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v- xii
TABLolar DİZİNİ.....	viii- xii

BÖLÜM I

GİRİŞ.....	1- 10
------------	-------

Araştırmanın Amacı.....	7
-------------------------	---

Araştırmanın Önemi.....	9
-------------------------	---

Sınırlılıklar.....	9
--------------------	---

Tanımlar ve Kısaltmalar.....	10
------------------------------	----

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	11- 29
--	--------

Kuramsal Çerçeve.....	11
-----------------------	----

İlgili Araştırmalar.....	22
--------------------------	----

BÖLÜM III

YÖNTEM.....30- 36

Araştırma Modeli.....30

Araştırma Grubu.....30

Veri Toplama Araçları.....31

Verilerin Çözümlemesi.....36

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM.....36- 78

BULGULAR.....36- 73

A. Normal Çocuk Anneleri ile Engelli Çocuk Annelerinin

Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular.....36

B. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeyi ve Reddetme

Davranışlarına İlişkin Bulgular.....37

C. Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumu ve

Reddetme Davranışlarına İlişkin Bulgular.....47

D. Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik

Düzey ve Reddetme Davranışına İlişkin Bulgular.....55

E. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyeti ve

Reddetme Davranışına İlişkin Bulgular.....63

F. Engeli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türü ve

Reddetme Davranışına İlişkin Bulgular.....66

YORUM.....74- 78

BÖLÜM V**SONUÇ VE ÖNERİLER.....79- 82****KAYNAKÇA.....83- 96****EKLER.....97- 99**

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Normal Çocuk Anneleri ile Engeli Çocuk Annelerinin	
Reddetme Puanlarına İlişkin t Testi Sonuçları.....	36
Tablo 2: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Soğukluk Puanlarına	
İlişkin Betimsel Veriler.....	37
Tablo 3: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Soğukluk Puanlarına	
İlişkin ANOVA Sonuçları.....	38
Tablo 4: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Soğukluk Puanlarına	
İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	39
Tablo 5: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına	
İlişkin Betimsel Veriler.....	40
Tablo 6: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına	
İlişkin ANOVA Sonuçları.....	40
Tablo 7: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına	
İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	41
Tablo 8: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına	
İlişkin Betimsel Veriler.....	42
Tablo 9: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına	
İlişkin ANOVA Sonuçları.....	42
Tablo 10: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına	
İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	43
Tablo 11: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Ayrıştırılmamış Reddetme	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	44
Tablo 12: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Ayrıştırılmamış Reddetme	
Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	44

Tablo 13: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Ayrıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	45
Tablo 14: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	46
Tablo 15: Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	46
Tablo 16: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	47
Tablo 17: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	48
Tablo 18: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	49
Tablo 19: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	50
Tablo 20: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	50
Tablo 21: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	51
Tablo 22: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	52
Tablo 23: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	52
Tablo 24: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	53
Tablo 25: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Ayrıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	54
Tablo 26: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	54

Tablo 27: Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	55
Tablo 28: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	56
Tablo 29: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	56
Tablo 30: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	57
Tablo 31: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	58
Tablo 32: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	58
Tablo 33: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	59
Tablo 34: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	60
Tablo 35: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları.....	60
Tablo 36: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	61
Tablo 37: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları..	62
Tablo 38: Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmış Reddetme Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları	62

Tablo 39: Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre	
Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	63
Tablo 40: Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Soğukluk	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi Sonuçları.....	64
Tablo 41: Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Saldırganlık- Kin	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi Sonuçları.....	64
Tablo 42: Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin İlgisizlik- İhmâl	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi Sonuçları.....	65
Tablo 43: Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Ayrıştırılmamış	
Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve T Testi	
Sonuçları.....	66
Tablo 44: Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Toplam	
Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve T Testi	
Sonuçları.....	66
Tablo 45: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Soğukluk	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	67
Tablo 46: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Soğukluk	
Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	68
Tablo 47: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Saldırganlık- Kin	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	69
Tablo 48: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Saldırganlık- Kin	
Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	69
Tablo 49: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin İlgisizlik- İhmâl	
Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	70
Tablo 50: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin İlgisizlik- İhmâl	
Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	71

Tablo 51: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Ayrıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler.....	72
Tablo 52: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Ayrıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	72
Tablo 53: Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları.....	73

BÖLÜM I

GİRİŞ

Anne olmak insan yaşamındaki en önemli dönüm noktalarından biridir. Sağlıklı bir çocuğa sahip olmak ise her anne adayının en büyük isteğidir. Annelikle beraber insan yaşamında yeni bir süreç başlamakta ve anne adayları çocuklarının kime benzeyeceğine ilişkin hayaller kurarak, sağlıkları, başarıları ve yetenekleri konusunda planlar yapmaktadırlar. Çünkü çocuklarını, sevginin ürünü ve kişisel başarı olarak algılamanın yanında kendi düşünce, hayal ve amaçlarını gerçekleştirecek bir eser olarak da görmektedirler (Akkök, 1991). Tüm bu olumlu beklentilere karşın anne adayları zaman zaman çocuklarının engelli doğma ihtimalini de düşünerek endişelenebilmektedir. Doğum olayı, genellikle olumlu bir olay olarak görülmesine rağmen yeni bir çocuğun aileye katılımı, uyum sağlanması gereken önemli bir geçiş dönemi anlamına da gelmektedir (Doğru ve Arslan, 2007). Bu geçiş döneminde, normal bir çocuk dünyaya getirmiş olan anneler, çocuklarının sağlıklı olmasından mutluluk duymakta ve dönem annenin çocuğa uyum sağlaması ile tamamlanmaktadır.

Buna karşın, doğum sonrasında engelli bir çocuğu olduğunu öğrenen anne, sevginin yanı sıra şok, utanç, suçluluk, korku, acıma ve öfke gibi duyguları da yaşayabilmektedir. Çocuklarının engelli olduğu gerçeği ile yüz yüze gelmek, anneleri farklı şekilde etkilese de genellikle yaşanan ilk tepkiler kaygı, kızgınlık, öfke, şaşkınlık ve engellenmişliktir (Dereli, 2008 a). Buna ek olarak, gelecek korkusu ve anlamsızlık gibi duygular da yaşanabilmektedir (Hinze, 1999). Ayrıca anneler çelişkili duygular, kaygılar, korku ve bilinmezliğin verdiği tedirginlikle doludurlar (Tezel, 2003). Uyum sağlanması güç olan ve ilk kez karşılaşılan böyle bir durum karşısında şok, inkâr, kızgınlık, kaygı gibi olumsuz duyguların yaşanması çok doğal karşılanmalıdır (Şahin, 1994).

Anneler ilk kez karşılaştıkları, yeni bir çocuk dünyaya getirdikleri, çevreleri tarafından seilmeye ve kabul edilmeye en çok ihtiyaç duydukları bu dönemde sadece şok ve umutların kaybolması duygusu ile değil, yakın ve uzak çevrelerinin ilgisiz tavırları, meraklı soruları ve suçlayıcı davranışları ile de karşı karşıya kalabilmektedirler. Aynı zamanda, toplum tarafından üzerlerine yüklenen suçlama, çatışan istekler ve yalnızlık gibi olumsuz duygularla da başa çıkmak zorunda kalmakta; hatta bazı olası nedenleri düşünüp olaydan kendilerini sorumlu tutarak suçluluk hissedebilmektedirler (Türkoğlu, 2001). Bu suçluluk duygusundan kaynaklı olarak, kimi zaman çocuklarının ve kendilerinin hayatına son vermek isteği içine dahi girebilmektedirler (Schlösser, 1991). Bu duygular çok kısa süreli olabileceği gibi günler, aylar hatta yıllarca sürebilmektedir. Çocuğun engeli ne olursa olsun bu tepkiler değişmemektedir. Çünkü engelli çocuk, annenin hayallerini kurduğu ve toplum tarafından belirlenen ideal çocuk imajının kaybı anlamına gelmektedir. Ayrıca engelli çocukların gelişim imkânları, normal çocukların gelişim imkânlarından daha kısıtlıdır, hiçbir zaman hayallerdeki mükemmel çocuk olamayacaklardır (Tufan, 2006). Bundan dolayı evliliğin tamamlayıcısı ve ailenin temel ögesi olarak kabul edilen çocuğun engelli doğması, annenin tüm beklentilerini ve umutlarını kırmaktadır (Dereli, 2008 a). Anne, çocuğuna dair yüksek beklentiler içindeyken engeli bir çocuk dünyaya getirmesi nedeniyle çocuğun dünyaya geldiği ilk yıllarda psikolojik yönden olumsuz etkilenebilmekte ve çökkünlük hissedebilmektedir (Öztürk, 2002).

Çocuğun yaşamının ilk yıllarında, toplumda karşılaştığı ilk bireyin anne olması ve çocuğun zamanının büyük kısmını annesi ile geçirmesi, annenin engelli olan çocuğa yönelik tutumunu özellikle önemli hale getirmektedir (Özgür, 1993). Engelden etkilenen çocukla daha çok vakit geçirmesi ve yetersizliğin çocuğun gelişimini etkilemesini daha yakından gözlemesi nedeni ile anne, çocuğun engelinin ve bunun etkilerinin farkında olan ilk kişidir (Toprakçı, 2006). Yıldırım (2004), çocukluk döneminde görülen çoğu kronik hastalıkta olduğu gibi, çocuğun engelli olmasının da anne çocuk ilişkisini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiş, Duygun da (2001), bu görüşü

destekleyerek, engelli bir çocuk ile anne arasındaki ilişkinin, sıradan bir anne-çocuk ilişkisine oranla daha karmaşık, gergin ve dengesiz olduğu söylemiştir. Hennicke'ye (1999) göre de, engelli çocuk ve anne arasındaki ilişki simbiyotiktir, zamanla çocuğun anneye olan bağımlılığı annenin çocuğa olan bağımlılığına dönüşmektedir.

Whirter ve Acar (2000) ise, çocuğa gösterilen anlayış ile suçluluk duygusunun ters yönlü olduğunu ve anlayış arttıkça annenin suçluluk duygusunun azaldığını ifade etmektedirler. Çünkü anneler, dikkatlerini çocuklarının zayıflıklarından, yapamadıklarından ve başaramadıklarından çok; yapabildiklerine, kuvvetli yönlerine ve başardıklarına verdikleri ölçüde bu değişiklikler olumlu yöne doğru gitmekte (Akkök, 1991) ve annenin sosyal ilişkileri düzene girmektedir.

Buna karşın, engelli çocuğu olan birçok anne çocuklarının engelinden dolayı kendini sosyal ilişkilerden ve toplumsal hayattan soyutlamakta (Şahin, 1994) ve toplumsal bir varlık olarak yeni bir sosyal izolasyon süreci yaşamaktadır (Özcan, 2004). Çünkü toplumun belirlediği geleneksel annelik rolü oluşturulurken engelli çocuk anneleri göz önüne alınmamıştır (Jonas, 1990). Bu yüzden engelli çocuğu olan anneler daha küçük sosyal çevrelere sahiptirler ve daha az arkadaşları vardır (Albaş, 1999). Oysa sosyal kabul, normal çocuk annelerinde olduğu gibi, engelli çocuğa sahip annelerin yaşamlarında da oldukça önemli bir yer tutmakta ve bu izolasyon anneyi mutsuz etmektedir. Bu eksik sosyal kabul, annenin çocuğunu ya da onun engelini çok daha zor kabullenmesine de neden olmaktadır (Kost, 2002). Bu nedenle özellikle annelere, gerek çocuğun olumlu yönde davranış kazanması, gerekse kendilerini yalnız hissetmemeleri için aileleri ve çevreleri ile (akraba, komşu, arkadaş) iletişimlerini koparmamaları önerilmektedir (Carpenito, 2005).

Sosyal kabule ek olarak aile hayatında anne babanın farklı rolleri olması, annenin genellikle temel bakım ile aile içi iş ve ilişkileri sürdürmesi,

babanın ise genellikle ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılayarak çocuk ve aile içi sorumluluklardan uzak kalması, engelli çocuğun anne üzerindeki olumsuz etkilerinin daha yoğun görülmesine neden olmaktadır (Dönmez, Bayhan ve Artan, 1998). Bir çift olarak ebeveynlerin yaşamında engelli bir çocuğa sahip olmanın etkilerine bakıldığında, engelli çocuğun günlük yaşamını organize etmek için sürekli mücadele içinde olan annenin yalnızlığı görülmektedir (Crnic, Friedric ve Greenberg, 1983; Akt, Özşenol, Işıksan, Ünay, Aydın, Akın ve Gökçay, 2003). Bu durumun aşılabilmesi için, aile üyelerinin birbirine destek olması ve özellikle engelli çocuğun bakımıyla en fazla ilgilenen kişinin (genellikle annenin) kendine zaman ayırabilmesi konusunda fırsatlar yaratılması gerektiği önerilmektedir (Carpenito, 2005). Çünkü engelli çocuk, anne üzerinde kuvvetli bir stres kaynağı olmaktadır (Fotheringham ve Creal, 1974). Bu nedenle engelli çocuğa sahip olmanın verdiği tüm sıkıntılar arasında stres göz ardı edilmemelidir (Duygun, 2001). Çocuğun özellikle hareket bağımlılığının olması, uyku problemleri, yatak ıslatma veya kirlenme gibi annenin yükünü arttıran durumların stres kaynağı olduğunu belirtilmektedir (Mobarak, 2000 Akt; Tezel, 2003).

Kazak ve Marvin'e (1983) göre de engelli çocuğu olan anneler stresin etkilerine karşı daha hassastır (Akt; Albaş, 1999). Buna ek olarak engelli çocuğa sahip olmanın verdiği stres sonucunda yaşanabilecek depresyon, kaygı, umutsuzluk, yorgunluk ve tükenmişlik de ailenin ve özellikle de çocukla daha çok zaman geçiren annelerin yaşadığı problemler arasındadır (Duygun, 2001). Annelerin yaşadığı stres ve depresyon bulgularının kronik hastalık türünden bağımsız; çocuk bakımının öznel yaşantısı ve algılanan etkisi ile ilişkili olduğu bildirilmiştir (Güneş, 2005).

Annenin yaşadığı strese ek olarak, engelli bir çocuk, aile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle ağır zihinsel engelli çocuk anneleri, çocuklarının, gelecekte yaşama uyum sağlaması ve ileri yaşlardaki bakımları gibi konularda olumsuz yönde oldukça fazla etkilenmektedirler (Wilgosh, Adams, Morgan ve Waggoner, 1988). Ayrıca engelli çocuğa sahip anneler,

normal çocuğa sahip annelere oranla daha fazla çaba harcamakta ve kendilerine daha az zaman ayırmaktadırlar (Albaş, 1999). Annenin boş zamanının büyük bir kısmını çocuk için harcaması ve görevlerinin miktarındaki artış, annenin mesleğine devamını güçleştirmektedir. Özellikle annenin (eğer çalışıyorsa) eski işine başlaması ya da başlamaması pek çok ailede ciddi problemlere neden olmaktadır. Bununla birlikte, engel ortaya çıktığında tüm aile dengeyi koruma amaçlı bir adaptasyon savaşına girmektedir. Engellilik değiştirilemeyen ve kalıcı bir durum olduğundan, engelli çocuğun gereksinimlerinin karşılanması, anne baba ve diğer aile bireyleri için daha uzun ve güç olabilmektedir (Görgü, 2005). Ailede sadece bir kişi engelli olmasına rağmen, tüm aile bu durumdan etkilenmekte ve bir dereceye kadar onlar da engellenmektedir (Barbosa, Chaud ve Gomez, 2008). Ayrıca engelli çocuklar bazı ailelerde aile bireyleri için istenmeyen çocuklar olabilmektedir (Özgür, 1993). Çünkü aile bireyleri için zihinsel ve bedensel açıdan sağlıklı bir çocuğa sahip olmak en önemli şeyken, hayata başka bir açıdan bakmak zorunda kalmışlardır. Anne- babaların ve kardeşlerin birbirlerinden, hayattan, mesleklerinden, yakın çevreden ve toplumdan beklentileri farklılaşmıştır (Özcan, 2004). Bunun nedeni, anne-babaların (özellikle annelerin) ve ailedeki diğer bireylerin yaşadıkları ile nasıl ve ne ölçüde başa çıktıklarının sosyal destek mekanizmaları ile paralellik göstermesidir (Akkök, 1991). Her ailenin kendine özgü olmasından ve farklı kişilik özellikleri ile farklı düzeyde sosyal desteğe sahip olmasından yola çıkılarak, ailelerin ve aile bireylerinin yaşadığı duygularda hem benzerliklerin hem de farklılıkların olduğu söylenebilir. Güçlüğün derecesi ve kendini yıpratma, aileden aileye farklılık gösterse de güçlüğün öğeleri olan şok, ümitsizlik ve yorgunluk tüm aile üyeleri açısından devam etmektedir (Güneş, 2005).

Bunun yanında, ailenin yaşadığı şaşkınlık ve şoku anlayacak biçimde eğitilmemiş olan hastane ekibi de ailenin üzüntüsünü arttırabilmektedir (Sinason, 2002). Aileler için, çocuklarının problemleri hakkında ne öğrendikleri kadar, bunu nasıl öğrendikleri de önemlidir. Nursey, Rohde ve

Farmer'ın (1991) yaptığı araştırmada, engelli çocukların annelerine, çocuklarında bir engel olduğunu söylemek amacı ile anneler ve doktorlar arasında geçen ilk görüşmelerde, oldukça fazla problem çıktığı görülmüş ve bu problemlerin annelerin çocuklarına konulan teşhisi kabul etmekte zorlanmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir (Akt; Şahin 1994).

Engelli çocuk ve anne arasındaki ilişkide annenin yaşadığı birincil güçlük, çocuğu kabullenmesi ve çocuğunun engeli anlamasıdır. Çocuğa konulan tanıyı ya da çocuğun engelini tam olarak anlayamayan anneler; çocukları hakkında gerçekçi olmayan beklentiler geliştirerek, çocuğun ve aile üyelerinin farklı sorunlar yaşamasına neden olabilmektedirler (Erden, Kargı ve Özalp, 2005). Erkan ve Toran da (2004), anne-çocuk beraberliğinin olumlu bir şekilde sürdürülebilmesindeki en önemli sorunun, annenin çocuğunu reddetmesi olduğunu ileri sürmektedirler.

Engelli bir çocuğa sahip olan annelerin, çocuklarındaki engeli kabul edip bununla birlikte yaşamayı özümsemeleri çok kolay olmamakla birlikte zaman da almaktadır. Bu nedenle anne, hem kendisi hem de çocuğu için bir kusur, eksiklik ve rencide edici bir durum olarak kabul ettiği engelin, toplum tarafından öğrenilmesini engellemiş olduğunu düşünerek, çocuğu evden dışarı çıkartmamak gibi davranışlar gösterebilmektedir (Fırlangeç, 2006).

Engelli bir çocuğa sahip annelerin, çocuklarını kabul etme ve duruma uyum süreçlerinin uzaması yanında, çocuğun bakımı, eğitimi, tedavisi ve büyütülmesi gibi konularda yaşadıkları güçlükler ailede önemli sorunlar yaratabilmektedir. Bazı aileler en az çocukları kadar yardıma gereksinim duyabilmektedirler (Özşenol ve Ark., 2003). Türkiye Özürlüler Araştırması (2002) sonuçlarına göre, ülkemizde engelli bireylerin ve ailelerinin %87,7'si aile rehberliği ve danışmanlık hizmetlerinden yararlanamamaktadır (www.ozida.gov.tr). Bu nedenle uzmanların işlevlerinden birinin, tüm bu duyguların ortaya çıkmasının doğal olduğunu annelere iletmek olduğu söylenebilir (Yargıcı, 2005). Uzmanlar, aile üyelerinin çocuğu engeli ile

birlikte kabul etme düzeyinin farkında olmalı ve bu kabul düzeyine geçişi desteklemek için çaba göstermelidirler (Erden, Kargı ve Özalp 2005). Bu sayede uzmanlar, bu ailelere yönelik psikolojik ve eğitsel yardımların nereden başlayacağına ve ne yönde olacağına ilişkin gerçekçi ve güvenilir bir başlangıç noktası olacaklardır (Akkök, 1989). Çünkü ilk etkileşim aslında, anne- babanın çocuğa karşı temel tutumlarının oluşmasında da çok önemli bir etkeni oluşturmaktadır. Bu nedenle, annelere doğru bilgi verilerek uygun bir yaklaşımla iletişim kurulduğunda, annelerin bu beklemedikleri ve hazır olmadıkları duruma uyum sağlamada çok olumlu bir başlangıç yapacakları düşünülmektedir (Akkök, 1991). Ünlü (1989), ilk kez böyle bir durumla karşılaşan ailenin bu sorunu nasıl çözeceğini ve nasıl davranması gerektiğini bilmediğini ifade ederek, bu konuda psikolojik danışmanlara büyük görev düştüğünü belirtmektedir.

Sonuç olarak, annelerin çocuklarını reddetme davranışları ile ilişkili olan değişkenlerin belirlenmesi, annelere bu konuda yardım etmek ve çocuklarını daha kolay ve çabuk kabullenmelerine yardımcı olmak açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle “Engelli çocuk annelerinin çocuklarını reddetme davranışlarının annenin eğitim düzeyi, çalışma durumu, algıladığı sosyo-ekonomik düzey, çocuğun cinsiyeti ve engelinin türü açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği”nin incelenmesi bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerinin reddetme davranışları arasında anlamlı farklılık olup olmadığının ve engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarını reddetme davranışlarının annenin eğitim düzeyi, çalışma durumu, algıladığı sosyo-ekonomik düzey, çocuğun cinsiyeti ve engelinin türü açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır;

1. Engelli çocuğa sahip anneler ile normal çocuğa sahip annelerin Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
2. Engelli çocuğu olan annelerin eğitim düzeylerine göre, Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
3. Engelli çocuğu olan annelerin çalışma durumlarına göre, Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
4. Engelli çocuğu olan annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre, Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
5. Engelli çocuğu olan annelerin çocuklarının cinsiyetine göre, Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları arasında, anlamlı farklılık var mıdır?
6. Engelli çocuğu olan annelerin çocuklarının engelinin türüne göre, Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmanın Önemi

Literatürde engelli çocuğa sahip olan anne ve babalarla yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Çalışmalarda genellikle anne-babaların benlik algıları, depresyon düzeyleri, kendilerini kabul düzeyleri, stresle başa çıkma tarzları, algıladıkları sosyal destek düzeyi ve aile içi uyumları gibi konular ele alınmış, engelli çocukların annelerinin çocuklarını reddetmeleri ile ilgili az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu nedenle bu araştırmanın engelli çocuğa sahip olan annelerin çocuklarına karşı tutumları ve bu tutumların kaynakları hakkında bilgi toplamak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürdeki çalışmaların sonuçlarına göre, engelli çocuğa sahip olan annelerin, normal çocuğa sahip olan annelere göre psikolojik açıdan daha olumsuz bir tablo çizdiği göz önüne alındığında, bu annelere verilecek olan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özel eğitimde psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri ihmâl edilmiş bir alandır. Bu nedenle, bu araştırma bu alandaki ihmâle yönelik girişimlere katkı sağlayacaktır. Annelerin içinde bulundukları durumun niteliğinin öğrenilmesi ve annelere bu alanda yardım edilmesi ise ancak bu tür çalışmalardan alınabilecek sonuçların değerlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Tüm bu nedenlerden dolayı araştırmanın, bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunarak, toplumumuzda önemli bir sorun olan engelli çocukları reddetme tutumunun nedenleri konusunda bilgi sağlaması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın genellenebilirliği, örnekleme yer alan anneler ve veri toplama aracı olarak kullanılan Aile-Çocuk İlişkileri Ölçeği (AÇİÖ) (Anne Formu)'nin geçerlilik ve güvenilirliği ve AÇİÖ'nün ölçmek istediği davranış ve özellikler ile sınırlıdır.

Tanımlar ve Kısaltmalar

Reddetme: Ailenin, çocuğun ruhsal ve bedensel gereksinimlerini karşılamayı ihmâl ederek ona olumsuz ve düşmanca duygular beslemesi, bireyi yok sayması ve görmezden gelmesidir (Rohner, 2002).

AÇiÖ: Aile Çocuk İlişkileri Ölçeği

KBF: Kişisel Bilgi Formu

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Kuramsal Çerçeve

20. yüzyılın başlarından bu yana eğitimciler, psikanalistler ve psikologlar anne-babaların, özellikle annelerin tutum ve davranışlarının çocuğun gelişiminde büyük önemi olduğu konusunda hem fikirdirler. Birçok kuram ve kuramcı, anne-çocuk ilişkisinin olumlu ve olumsuz olmasının sebeplerini ve bu ilişkinin önemini açıklamışlardır (Albaş, 1999). Bu açıklamalardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Psikanalitik yaklaşıma göre, anne-babanın duygusal gereksinimleri belirli bir ölçüde karşılanmazsa, anne-babalar bu ihtiyaçlarının karşılanmamasından ve engellenmeden doğan olumsuz duyguları çocuklarına yansıtmaktadırlar. Bu, saldırganlık olarak veya çocuğun aşırı korunması ya da reddedilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Dönmezer, 1999). Engellenme- Saldırganlık Hipotezi'ne göre, saldırganlık her zaman engellenmenin bir sonucudur ve engellenme her zaman bir tür saldırganlığa yol açmaktadır (Burger, 2006).

Fairbairn ise Nesne İlişkileri Kuramı'nda, bebeğin doğumundan itibaren anneye karşı "çocuksu bağımlılık" geliştirdiğini belirtmiştir. Çocuğun kişilik yapısı, annenin bu dönemde çocuğu ile ne kadar ilgilendiğine bağlı olmaktadır. Fairbairn'e göre yeni doğanlar, Freud'un tanımladığı gibi sadece dürtülerin kümelenmesinden meydana gelen birer oluşum değillerdir. Bebek, bütün bir kendilik içinde doğmakta ve ayrılma değil birleşme aramaktadır. Eğer bebek ile anne arasında bir bağlanma olursa; bebek geliştirdiği yanıtları ile kendilik durumunu ayırtımlaştırmayı ve farkına varmayı gerçekleştirmektedir. Bu deneyimlerin iniş çıkışları arasında ruhsal yapı da gelişmektedir. Anne, bebekle olan ilişkisinde onun ihtiyaçlarını karşılamada

bir noktada yetersiz kalabilmektedir. Bu engellenme tolere edilemez olduğunda, bebek anneyi "iten anne" olarak algılamakta ve bu acının tekrarlanması ile bebek anneyi "itici nesne" olarak deneyimlemektedir. Bunun sonucunda bebeğin psikolojik ve sosyal gelişimi olumsuz yönde etkilenmektedir (Akt, Emiroğlu ve Fidaner, 2003).

Horney de anne-baba tutumunun çocuğun üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsetmiştir. Horney'e göre, reddedilen, itilen veya önemsenmeyen çocuklar, kendine değer vermeyen, anne babalarından korkan ve onlarla nasıl iletişim kuracağını bilemeyen çocuklar olurlar. Anlayamadıkları bir nedenden dolayı anne-babalarının kendilerini haksız yere cezalandırmasından korkan, kendilerini yetersiz ve güvensiz hisseden, gereksinim duydukları sıcaklığa ve desteğe ulaşmak isteyen ama başarısız olan çocuklar olarak yetişirler (Burger, 2006).

Sullivan da bu çocukların kafalarının karışık olduğunu ve korkak ve kaygılı olduklarını belirtmiştir. Çünkü Sullivan'a göre, bebekleri ile iletişim kurarken gergin ve kaygılı olan anneler bu gerginliklerini ve kaygılarını bebeklerine de yansıtmaktadırlar (Burger, 2006).

Anne çocuk arasındaki ilişkiyi açıklayan bir diğer kuram olan Bağlanma Kuramı'nın açıklaması da benzer biçimdedir. Kurama göre insanlar sosyal varlıklardır ve diğer insanları yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılayacak araçlar olarak algılamamaktadırlar. Bağlanma Kuramı bu yönüyle Nesne İlişkileri Kuramı'na benzemektedir. Bazı bağlanma kuramcılarına göre, bir kişinin erişkinlikte başka insanlarla kuracağı ilişkinin niteliği ve insanlardan beklentileri, bu kişinin küçüklüğünde annesiyle kuracağı bağlanma ilişkisi ile belirlenmektedir. Anne ve çocuk arasındaki sıcak duygular, özellikle korku ve stres anlarında birbirlerine sağladıkları rahatlık ve destek, bağlanmayı oluşturmaktadır. Bağlanma, iki taraflı bir ilişkidir ve özellikle yaşamın ilk yıllarında her iki tarafın da birbirinin ihtiyaçlarını karşılaması ile gelişmektedir (Pehlivan Türk, 2004).

Anne çocuk ilişkisinde yaşamın ilk yıllarını oluşturan bebeklik dönemi önemi çokça vurgulanan bir unsurdur. Bu dönem insan hayatında anneye en çok ihtiyaç duyulan, çocuğun zihinsel ve bedensel gelişiminin en hızlı ve en kritik olduğu dönemdir. Bu süreçte anne ve çocuk ilişkisi bebeğin gelişimi açısından çok önemlidir. Çünkü anne toplum içindeki yaşamla çocuk arasındaki köprünün ilk basamağını oluşturmaktadır (Adler, 1993). Bu nedenle bu dönemde özellikle anneye büyük rol düşmektedir. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak Adler, çevrenin birey üzerindeki etkilerinden bahsederken, en önemli etken olarak aileyi göstermiştir (Burger, 2006). Yaşamın ilk beş yılının kişinin hayatında belirleyici olduğundan bahsederken de özellikle anne-çocuk ilişkisinde sevgi verilmemiş, ilgi gösterilmemiş çocukların ileriki yaşlarında ruhsal bozukluklar yaşadıklarına işaret etmiş ve ilgisizliğin hâkim olduğu bir ortamda büyüyen bir çocuğun ileride eksiklik duygularını çok fazla yaşayacağını söylemiştir.

Erikson da psikososyal gelişim aşamalarından *Temel Güvene karşı Güvensizlik* döneminde aynı konuyu vurgulamaktadır. Yaşamlarının ilk bir ya da iki yılında bebekler, tamamen çevrelerindeki insanlara özellikle de annelerine bağımlıdırlar. Annenin bebeğine yeteri kadar sevgi ve ilgi göstermemesi, gereksinimlerini karşılamaması ya da ağladığında bunu önemsememesi, bebeğin kişilik gelişiminin ilk dönüm noktasını oluşturur. Gereksinimleri karşılanan bebekler, temelde güven duygusunu oluştururlar. Bu çocuk için dünya iyi bir yerdir ve insanlar özellikle de ilk etkileşimde olduğu kişi yani anne, sevecendir. Bu ilgiyi göremeyen çocuklar ise temelde güvensizlik duyguları ile büyürler. Bu tip çocuklarda bireyselleşememe, yabancılaşma, içe kapanma ve iletişimde bozukluklar gözlenmektedir (Burger, 2006).

Bu görüşlere ek olarak Jung da, bireyselleşme sürecinde bu oluşuma en çok zarar veren şeyin, anne ve babaların kendi kişiliklerini çocuklarında görmek istemeleri ve engelli olan çocuğun bunu sağlayamaması olduğunu

vurgulamıştır. Jung'a göre, anne-babaların ruhsal sorunları çocuğa yansımaktadır (Geçtan, 1996).

Fromm (1998) da yetişkinlikteki saldırganlık ve benzeri olumsuz duyguları engellenme ile açıklamaktadır. Fromm' a göre kişinin bir arzu ya da ihtiyacı engellendiğinde saldırganlık, reddetme, öfke gibi duygular meydana gelmektedir. Birey, ihtiyaçlarına ulaşmak ve engellenme durumundan kurtulmak için sürekli saldırgan davranışlar gösterme eğilimine girmektedir. Bu duyguları engelli bir çocuk dünyaya getirmiş olan annenin yaşanmasında ise, annenin klasik annelik rolüne ek olarak, engelli çocuk anneliği rolünü de üstlenmek zorunda kalması (Jonas, 1990) ve ruhsal çöküntü içine girmesi (Fırat, 1994) etkili olmaktadır. Çünkü engelli bir çocuğun annesi olma rolü, annelerin kendi seçtikleri bir rol değildir, hiçbir anne bu role kendini hazırlamaz (Akkök, 1991) ve birçok annenin daha önceden engelli bir çocukla ilgili deneyimi yoktur. Böyle bir durumla belki de ilk kez karşılaşmışlar ve engeli veya durumu ilk kez duymuşlardır.

Larson ise (1998), bu duygularla ilgili olarak "Paradoksu Kavramak" deyimini kullanmış ve engelli çocuk annelerinin çocuklarına yönelik yaşadıkları en temel metaforun bu olduğunu savunmuştur. Çocuğunu olduğu gibi sevmek ve engelini ortadan kaldırma arasındaki zıt güçlerden oluşan içsel gerilimin üstesinden gelmek olarak tanımladığı paradoksun, çocuğun mümkün koşullarda iyileşmeyeceğini bilme ile kendi korkularıyla savaşarak, çocuğun geleceğine yönelik umutlu olmayı sürdürme arasında olduğunu da eklemiştir (Burger, 2006).

Anne çocuk ilişkilerini açıklayan Rohner'in Ebeveyn Kabul-Red Kuramı da ebeveyn kabul ve reddinin temel sebeplerini ve sonuçlarını tahmin etmeye ve ebeveyn kabul-red ilişkilerini açıklamaya çalışan bir sosyalleşme kuramıdır (Rohner, 2002). Bu kuram, anne ve babanın çocuklarına karşı olan kabul edici ve reddedici tutumları ile çocukların anne ve babalarından algıladıkları kabul edici ve reddedici tutumlarının bütünüdür.

Ebeveyn Kabul-Red Kuramı kendi içerisinde üç alt teoriye ayrılmakta ve bu üç alt teori de beş temel soruya cevap aramaktadır.

1. *Kişilik Alt Teorisi:* Bu teoride çocuk için önemli olan şeyin aslında duygusal ihtiyaçlarının ebeveyn tarafından karşılanması olduğu belirtilmektedir. Eğer bunlar karşılanmazsa çocukta olumsuz tepkiler ortaya çıkmaktadır (Rohner, 2002). Ayrıca kişilik alt teorisi, algılanan ebeveyn kabul ve reddinin kişilik ile ilgili ve psikolojik sonuçlarını açıklamaya çalışır. Kişilik alt teorisi temel olarak şu iki soruya cevap bulmaya çalışmaktadır;

- Kendilerini aileleri tarafından sevilen ya da seilmeyen olarak algılayan çocukların durumu nedir?
- “Çocuklarını kabul etmiş ya da reddetmiş olan yetişkinlerin özellikleri nelerdir?”

2. *Başa Çıkma Alt Teorisi:* Bu teoriyi duygusal başa çıkma temsil eder. Teori, reddedilen bireylerin yetişkinliklerinde olumsuz durumlarla başa çıkma konusunda başarısız olduklarını savunmaktadır. Reddedilen çocuklar, ileride başa çıkma konusunda başarılı olsalar da bu oran, kabul edilen çocuklarıkinden daha azdır. Bu teorinin cevap aradığı soru ise;

- “Çocukluğunda reddedilme tecrübesi yaşayan birçok insana kıyasla bazı çocuklara ve yetişkinlere duygusal olarak başa çıkma gücünü daha etkili bir şekilde sağlayan şeyler nelerdir?” sorusudur.

3. *Sosyo-Kültürel Sistemler Alt Teorisi*: Bu alt teori ebeveyn kabulü ya da reddinin sosyo-kültürel sebeplerini ve bağlantılarını bulmayı amaçlamaktadır. Teori, ebeveynlerin içlerindeki sıkıntıyı dışa vururken sosyo-kültürel bağlantılarla bunu yaptıklarını savunur (Rohner, 2002). Bu teori, dinî, geleneksel, sanatsal, folklorik davranışlar gibi önemli davranışları temsil etmektedir. Sosyo-Kültürel Sistemler Alt Teorisi kendi içinde iki temel soruya cevap aramaktadır;

- “Neden bazı ebeveynler ılımlı ve sevgi doluyken diğerleri saldırgan, soğuk, ihmâlkâr ya da reddedici durumdadırlar?”
- “Bir toplumun inanç ve davranışlarının nasıl bir yapısı vardır ki birçok ebeveyn çocuğunu hem kabul etme hem de reddetme eğilimindedir?”

Engelli çocuğa yönelik tutumları inceleyen Özsoy, Eripek ve Özyürek (1992), engelli çocuğa yönelik tutumları altı grupta toplamıştır. Bunlar;

Fazla Koruyucu Tutum; Anne çocuğuna karşı gereğinden fazla koruyucu davranmakta ve çocuğunun gelişim imkânlarını fark etmeden kısıtlamaktadır. Böyle bir tutum sergileyen anneler çocuklarının tek başlarına bir şeyler yapmalarına izin vermemektedirler.

Ayrıcalıklı Tutum; Bu tutumda ise çocuk özel bir birey olarak görülmekte ve (varsa) diğer kardeş ve yaşlılarından daha ayrıcalıklı bir tutum sergilenmektedir. Çocuğun engelli olduğu gerçeği göz ardı edilmeye çalışılmaktadır.

Her Şey Engelli İçin Tutumu; Engelli çocuğa tüm imkânların sağlandığı, tüm istek ve ihtiyaçlarının yerine getirildiği davranışları kapsamaktadır.

Burada anne engelli çocuğunun kendisini eksik, zayıf, yetersiz hissetmemesi için tüm imkânlarını bu yönde kullanmaktadır.

Engelli Çocuğu Reddeden Tutum; Yukarıdaki tutumlardan daha farklı olarak bu tutumda olumsuz davranışlar oldukça fazladır. Bu tutumda anne, engelinden dolayı böyle bir çocuğu olduğunu yok saymaktadır. Engeli değil, engelli olması nedeni ile çocuğunu reddetmektedir.

Engeli Reddeden Tutum; Bu tutumda ise bir önceki tutumdan farklı olarak anne, çocuğunun bir gün iyileşeceği, yaşlıları ile aynı seviyeye geleceği umudunu barındırmaktadır. Anne burada çocuğunu değil, çocuğunun engelli olduğunu reddeden bir tutum içerisine girmektedir.

Engelden Yararlanma Tutumu; Bu tutum ise annenin çocuğunun engelini kullanarak maddi ve manevi yardımlar almasını açıklamaktadır. Anne çocuğunun engelli olmasını kullanmakta ve bu durumdan kendine pay çıkartmaktadır.

Gallegger (1956) bazı ailelerin yaşadıkları olumsuz duyguların bir sonucu olarak engelli çocuklarını reddedici bir tutum ve davranış gösterdiklerini savunmaktadır. Gallegger ise bu tutumları dört başlık altında toplamaktadır (Akt; Kızıltaş, 2008).

1. *Başarı Beklentilerini Düşük Tutma:* Burada aileler çocuklarının yeteneklerine gerçekte olduğundan daha düşük bir değer biçerler, onlara değer vermezler, onlar için gerçekçi olmayan düşük amaçlar koyarlar. Bu nedenle bir süre sonra engelli çocuk, kendisini anne ve babasının gördüğü şekilde görmeye başlar, kendisini yetersiz bulur ve kendine olan güvenini yitirir.
2. *Gerçekçi Olmayan Amaçlar Koyma:* Bu durum daha çok sosyal ve duygusal olgunluk alanlarında gözlenmektedir. Amaçlar gerçekçi

olamayınca çocuk bu amaçlara ulaşamaz. Bu durum, ailenin çocuğa olumsuz tutumunun bir gerekçesi olabilir. Hatta aile, çocuğu başarısız olduğu için cezalandırabilir.

3. *Kaçma*: Reddetme, bazen evi terk etme gibi açık bir biçimde ya da çocuğu uzak bir okula/ akraba yanına yerleştirmek gibi daha kapalı biçimde ortaya çıkabilir. Aileler bu şekilde çocukları ile yeterince ilgilenemediklerini göstermektedirler.
4. *Karşıt Tepkiler Oluşturma*: Bu, ailelerin sıklıkla kullandıkları bir savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizmada, anneler çocuklarına karşı hissettikleri olumsuz duyguları kabul etmezler. Çünkü kendilerini böyle görmek istemezler. Dolayısıyla bu duygularını inkâr ederek karşıt davranışta bulunurlar. Çocuklarından nefret etmek yerine onlara sevgi duyduklarına inanırlar ve bunu her fırsatta ifade ederler.

Engelli çocuğa sahip ailelerin tepkilerini konu alan kaynaklarda sıklıkla geçen kavramlardan birisi de “Kapı Kapı Dolaşma Davranışı”dır (Shopping Around Behavior). İlk kez Anderson tarafından kullanılan bu davranış kalıbı, ailelerin, problemlerine çözüm getirmeksizin aynı ya da farklı meslek mensuplarını sıklıkla ziyaret etmeleri anlamında kullanılmaktadır. Bu davranışın nedeni konusunda belirli bir görüş birliği bulunmamakla birlikte genellikle suçluluk duygularının bastırılmasının bir sonucu olarak açıklanmaktadır. (Mac Millan, 1982; Akt; Sofuoğlu, 2007).

Dale (1997), reddetme ve kabul etme arasındaki geçişi açıkladığı çalışmasında ailelerin engelli çocukları olduğu zaman gösterdikleri tepkileri açıklayan dört model olduğunu belirlemiştir. Bu modellerden ilki, “*Aşama Modeli*”dir. Aileler çeşitli aşamalardan geçerek uyum aşamasına ulaşmakta ve engeli ve çocuğu kabul etmektedirler. İkinci model, “*Sürekli Üzüntü Modeli*”dir. Bu modelde, aile çocuklarının farklı olması ve toplumun tepkisi nedeniyle sürekli bir üzüntü ve kaygı durumu içinde yaşamaktadır. Çocuğun

kabulü ve üzüntü duyguları bir arada yaşanmaktadır. Üçüncü model, “*Kişisel Yapılanma Modeli*” olarak adlandırılır. Bu modelde, duygulardan çok biliş temel alınmakta ve aileler farklı tepkilerini bu duruma ilişkin farklı yorumları ile açıklamaktadırlar. Diğer bir deyişle, anne-babanın kendilerine ve çocuklarına ilişkin geçmiş deneyimleri ve beklentileri ailelerin tepkilerini belirlemektedir. Aile, çocukları, alışılmış yapılara uymadığı için, yoğun bir kaygı yaşar. Bu şok döneminin ardından aile tekrar bir yapılanma süreci içine girer, kendilerine ve çocuklarına ilişkin farklı yapılar oluşturmaya başlar. Dördüncü model ise, “*Çaresizlik, Güçsüzlük, Anlamsızlık Modeli*”dir. Farklı bir çocuğa sahip olmanın anne-babada yarattığı duygular, yakın çevrenin tepkileri ile çok yakından ilişkilidir. Onların, durumu olumsuz ve çaresizlik olarak algılamaları anne ve babanın da benzer duygular içine girmesine neden olmaktadır (Aslanoğlu, 2004).

Dale (1997) yine aynı çalışmasında, reddetme ve kabul etme basamakları arasındaki geçişi şu şekilde açıklamıştır;

Birinci Evre, şok, inkâr, derin üzüntü ve zaman zaman depresyona kadar gidebilen duygularla kendisini göstermektedir. Anneler, çocuklarının engelli olduğunu ilk öğrendiklerinde yaşadıkları ağır şok, çaresizlik ve inanmama duygusunun ardından durumu inkâr etmektedirler. Anneler inkâr ederek, gerçekten kaçmaya çalışmakta ve çocuklarının sağlıklı olduğunu doğrulamak için çeşitli uzmanlara başvurumaktadırlar. Aslında bu inkâr, çocuğun gelecekteki durumuna ve belirsizliğe karşı bir savunma mekanizmasıdır (Akt, Tezel, 2003).

İkinci Evre, ikilemleri, suçluluk, öfke, utanma ve sıkılma duygularını kapsamaktadır. İkilem, annenin çocuğuna karşı çelişkili duygular yaşamasıdır. Sevgi ve öfkenin art arda yaşanması, bazen çocuğun ölümünün istenmesi ve hemen ardından bu istekten pişmanlık duyulması veya çocuğun engelli olmasından dolayı kendini suçlu hissetmesi de bu evrenin karakteristik özelliğidir. Anne iki türlü öfke yaşamaktadır. Birincisi, “Neden

ben?” sorusuyla kendisine yönelik yaşadığı öfke; ikincisi ise çevreye yönelik düşmanca tavırlar ile kendisini gösteren öfkedir. Anne bu dönemde benlik saygısının düşmesi nedeniyle uyum problemleri de yaşayabilmektedir.

Üçüncü Evre, adaptasyon, re-organizasyon, kabul ve uyum sağlamayı içeren en son evredir. Anneler çocuklarının engeli ve durumu ile ilgili bilgi sahibi olma çabasıındadırlar. Sorumluluklarını fark etmeye, yardım aramaya ve gelecek için planlar yapmaya başlamışlardır. Bu evrede annelerin çocuklarına ilgileri artabilmektedir.

Kabul aşamasına geçilmesi için aktif çaba ve uzun bir zaman gerekmektedir. Eşler arası destek, iyi bir iletişim ve aile işlevlerinin planlanması kabul etmeyi kolaylaştıran etkenlerdir. Ancak annelerin birçoğu aşamaların en sonuncusu olan kabul aşamasına erişememektedir. Bazı anneler engeli ve çocuğu kabul etse bile çocuğunun bir gün normale döneceği inancını her zaman içlerinde taşımaktadırlar (Hinze, 1992). Bazı anneler ise reddetme aşamasında takılmakta ve sürekli olarak çocuklarının normale döneceği beklentisi içinde olmaktadır. Bununla birlikte bazı annelerin ise durumla daha kolay baş edebildikleri, anneye (örn. kültürel yapı, sosyo- ekonomik düzey vb) ve çocuğa (örn. özürlü türü, derecesi vb) ait birtakım özelliklerle, aile bireylerinin kişilik özelliklerinin engelli çocuğa sahip ailelerde sorunlarla baş etme becerilerini etkileyen etmenler olduğu görüşü de benimsenmektedir. Annenin engelli olan çocuğunu kabul etme süreci ne kadar uzarsa, engelin anne ve çocuk üzerindeki etkileri de o denli fazla olmaktadır.

Annelerin çocuklarına yönelik davranışlarının reddedici mi yoksa kabul edici mi olduğunu anlamak için çeşitli davranışlar ipucu olabilecektir. Reddeden anne, çocuğun hiçbir yaramazlığını bağışlayamaz, her şeyi görür, abartır ve bunu çocuğa karşı acımasızca ifade eder. Çocuğunu başkasıyla karşılaştırır ve aşağı görür. Çocuğun olumlu davranışlarını ise görmezden gelir, olağan sayar (Yörükoğlu, 1998). Geçtan’a (1996) göre de, çocuğun

reddedilmesi açık ya da üstü kapalı bir biçimde yaşanabilir. Açık reddedişin başlıca belirtileri; çocuğa hırçın davranma, azarlama, dayak atma ya da gereksiz yere ceza uygulama, ilgisizlik, çocuğu terk etme ya da başka bir yere gönderme tehditleri ve çocuğu kötü sıfatlarla çağırma biçiminde görülebilir. Kabul edilmeyen, reddedilen çocuk içine kapanmakta, yalnızlık duyguları yaşamaktadır. Böylece, sosyal ilişkilere girme fırsatları kısıtlanmakta ve sosyal becerileri sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bu da çocuğun kişilik gelişiminde bazı çarpıklıklara yol açmaktadır. Reddedilmiş çocuklar, ebeveynlerinden sevgiyi nasıl alacaklarını öğrenememiş, psikolojik olarak zarara uğramış, duygusal olarak kırılgan ve yetersizlik duygularına sahip bireyler olarak yetişmektedirler (Rohner, Khaleque ve Cournoyer 2004).

Buna karşın, kabul eden anne, çocuğa, ailenin önemli bir bireyi olduğunu hissettiren, çocuğa sevgi ve sevecenlikle yaklaşan bir tutum sergilemektedir. Bu tutumu benimseyen anne, çocuğun ilgilerini göz önünde tutarak onun yeteneklerini geliştirecek ortamlar hazırlar. Anne ev dışı sosyal ilişkilerini devam ettirebiliyor ve (varsa) diğer çocuklarının ihtiyaçları kadar engelli olan çocuğunun ihtiyaçları ile de ilgileniyorsa, annenin kabul etme aşamasında olduğu söylenebilir (Kızıltaş, 2008). Kabul edilen çocuk, genellikle sosyalleşmiş, işbirliğine hazır, arkadaş canlısı, duygusal açıdan dengeli ve öz- saygıya sahip bir birey olmaktadır (Yavuzer, 1997). Öter (1994) de küçük yaşlarda anne- babası tarafından sevilip onaylanan ve kabul edilen çocukların benlik saygılarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Annedeki kabul, çocuğa güven vermekte ve onu rahatlatmaktadır (Gordon, 1980; Akt; Özdiker, 2002). Hortaçsu'ya göre de (1997) kabul edilen çocuk, kendine güvenen, kendi değerini her zaman ispatlayan ve kendini koruma ihtiyacı duymayan, duygularında kendini özgür hisseden çocuktur.

Sonuç olarak, kuramsal açıdan en olumlu tutum, temel gereksinimleri en uygun biçimde karşılayan, kişide kendi kendisini doyurabilme yetisi geliştiren, iki temel öğeyi en sağlıklı biçimde ve oranda içinde barındıran

tutumdur. Bu temel ögeler de aşırı orantısızlık ve olumsuz tutumlar olarak nitelendirilebilir (Öztürk, 2002).

İlgili Araştırmalar

Ailelerin engelli çocuk sahibi olmaları nedeniyle yaşadıkları duygusal, sosyal ve ekonomik güçlüklerle, olumsuz duygulara, sorunlara ve bu sorunların çözümüne yönelik verilen hizmetlere ilişkin çeşitli çalışma sonuçları mevcuttur. Bu bölümde yer alan çalışmalar, engelli çocuk ailelerinin özelliklerini, anne-babaların engelli olan çocuklarına karşı olan tutumlarını ve bu tutumları etkileyen etmenleri, engelli çocuk aileleri ile yapılan grup çalışmalarını ve bunların etkililiğini ve engeli çocuğa sahip aileler ile normal çocuğa sahip ailelerin çeşitli alanlarda karşılaştırılmasını içermektedir.

Aşağıda engelli çocuk ailelerini betimleyen bazı çalışmalara yer verilmiştir;

Wikler, Wasow ve Hatfield (1981), yaptıkları çalışmada engelli çocukların ebeveynlerinde dört stres kaynağı olduğunu belirlemişlerdir. Bunlar; keder, bakım yükünün uzaması, sosyal etkileşimlerde olumsuz etiketlenme ve ebeveynlik açısından rol model eksikliği olarak sıralanmıştır.

Bailey ve Simeonsson'un (1988), engelli çocuk annelerinin gereksinimlerini belirleme konusunda yaptıkları çalışmada ise bu ailelerin gereksinimlerinin, bilgi gereksinimi, çocuğun durumunu diğerlerine açıklayabilmek, sosyal yardım, maddi gereksinimler ve ailenin işleyişi ile ilgili toplumsal gereksinimler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Engeli çocuk aileleri ile ilgili bir başka çalışmada Mc Donald, Kysela ve Reddon (1988), engelli çocuk ailelerinin birçok karışıklıkla karşı karşıya geldikleri ve özellikle toplumsal destek sistemindeki eksikliklerin engelli çocuk annelerinin rollerini güçleştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Engelli çocuğa sahip anne-babaların durumları ile ilgili olarak ise Akkök (1989); Holyroyd (1974), Kazak ve Marvin (1984) ve Bristol (1984)'ün çalışmalarında anne ve babaların kaygı ve endişe düzeylerinde manidar bir fark olmadığının gözlemlendiğini, ancak son yıllarda yapılan benzer araştırmalarda ise annelerin yaşadığı kaygı ve endişenin, babalarinkine oranla daha fazla olduğunu vurgulamıştır. Örneğin; Sarı'nın (1999) çalışmasında annelerin, engelli çocuğun bakımında babalara oranla daha fazla görev almaları nedeniyle annelerde fiziksel rahatsızlıkların daha fazla olduğu görülmüştür. Aslanoğlu'nun (2004) araştırmasında da, annelerin engelli çocuk yetiştirmede babalara göre daha ağır görev almalarının anneleri risk grubuna soktuğu sonucuna ulaşılmıştır. Güneş de (2005), babadan gelen yardımın, annenin taşıdığı ağır yükten dolayı psikiyatrik hastalıklara yakalanma riskinin azalmasında büyük önemi olduğunu ve annenin stres düzeyinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Benzer sonuçlara ulaşan Kalyva, Georgiadi ve Tsakiris (2007), yaptıkları çalışmada, annelerin, çocukları ve çocuklarının eğitimleri konusunda babalara oranla daha fazla olumsuz beklenti içinde olduklarını belirtmişlerdir.

Lopez- Wagner, Hoffman, Sweeney, Hodge ve Gilliam (2008), araştırmasında ise annenin yaşadığı stres ve yorgunluk nedenlerinin, çocuğun uyku ve yeme problemlerine sahip olması ve özel bakıma ihtiyaç duyması olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Annenin karşılaştıkları durumu nasıl nitelendirdikleri araştıran Jonas'ın (1990) çalışmasında engelli çocuğa sahip olan anneler, böyle bir çocuğa sahip olmayı "travmatik" olarak değerlendirmişlerdir. Aynı durum, Holroyd'un (2003) çalışmasında "zorlu bir mücadele"; Varol'un (2006) çalışmasında "utanç ve eksiklik"; Barbosa, Chaud ve Gomez'in (2008) çalışmalarında ise "büyük bir acı" olarak ifade edilmiştir.

Kavaklı, Yıldırım ve Yazıcı (1991), bu konu ile ilgili olarak yaptıkları çalışmada, çalışmaya katılan annelerin hemen hepsinin, engelli çocuklarına

dikkat ve acıma hissi ile bakıldığına veya konuşulduğunda, utandıklarını belirlemişlerdir.

Albaş'ın (1999) engelli çocuk anne- babalarına yönelik çalışmasında da önceki araştırmalara benzer yönde bulgular elde edilmiştir. Çalışma sonucunda öğretilabilir- eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların SCL- 90-R'nin (Semptom Tarama Listesi-90/Revizyon) ölçtüğü psikolojik belirtilerden somatizasyon, depresyon, anksiyete ve fobik anksiyete alanlarında anlamlı farklılıkların olduğu, bununla birlikte annelerin babalara göre daha fazla olumsuz psikolojik belirti gösterdiği görülmüştür.

İnceer ve Özbey de (1990), çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlar ve engelli çocuğa sahip olan annelerin risk grubu özelliği taşıdıklarını ve onlara psikolojik yardım gerektiğini vurgulamışlardır.

Bir başka çalışmada Randall ve Parker de (1999) engelli çocuk anneleri ile çalışmışlar ve bu annelerin birçok kaynaktan gelen ve yüksek düzeyde stres yaratan durumlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

Engelli çocuk ailelerinin duygularına yönelik çalışmalar yapan Kearney ve Griffin (2001) ise, engelli çocuğa sahip olan ailelerde yaşanan duyguların, neşe ve keder olmak üzere iki uçlu olduğu ve ailelerin bu duygular arasında geçişler gösterdikleri yönünde bulgular elde etmişlerdir.

Hasting'in (2003) annelerin stres düzeyini etkileyen etmenleri belirlediği çalışmasında yine annenin yaşayacağı stresin büyüklüğünün, sosyal beklentilere, çocuğun cevap verme düzeyine ve hangi başa çıkma mekanizmalarını kullandığına bağlı olduğu bulunmuştur.

Kaner'in (2004), araştırmasında da engelli çocuğun, annenin sosyal izolasyon, suçluluk, anksiyete, depresyon gibi sosyal ve duygusal sorunlar yaşamasında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde anne-babaların engeli çocuklarına yönelik tutumlarının ve bu tutumları etkileyen etmenlerin belirlendiği çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir;

Beckman (1983) ve Donovan (1988), yaşanan stresin çocuğun engelinin tanısıyla, engelini derecesi ile, ailenin sosyo- ekonomik düzeyi ile ilişkisini vurgulamışlar ve stres düzeyinin zamanla değişeceğine değinmişlerdir.

Kargın (1990), buna ek olarak anne ve babaların çocuklarının engelini ve engelin özelliklerini tanımalarının ve çocuklarının eğitimlerinde doğrudan rol almalarının, çocuklarına yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediğini belirlemiştir.

Brinker ve Howell (1991) ise, engelli çocuğa sahip 43 aileyle çalışmış ve depresyon düzeyi yüksek ve kaygılı annelerin, çocuklarını algılayışlarının ve çocuklarına yönelik tutumlarının olumsuz olduğunu belirlemiştir.

Helff ve Glidden de (1998) 1970-1990 yılları arasındaki 20 yıllık periyotta engelli çocuk ailelerinin engelli çocuklarına uyumlarının (pozitif-negatif anlamda) ne tür bir değişime uğradığını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, yıllarla birlikte ailelerin engelli çocuğa uyumlarının arttığını ancak çocuğu kabullenme düzeylerinde herhangi bir artış olmadığını tespit etmişlerdir.

Dönmezer'in (1999) anne baba tutumlarını etkileyen etkenleri araştırdığı çalışması sonucunda; çocuğun yaşının, cinsiyetinin, ailenin sosyo-ekonomik durumunun, eğitim düzeyinin anne-babanın yetiştirme biçiminin, anne-baba ilişkilerinin ve kültürel özelliklerinin çocuğa karşı tutumu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Pelchat, Richard ve Bouchard (1999) ile Timko, Stovel ve Moss (1992) da, yaptıkları benzer çalışmalarda yine, ailenin ekonomik düzeyinin, anne-babanın eğitim düzeylerinin, mesleklerinin, evlilik uyumlarının, çocuklardaki zihinsel veya bedensel engelin şiddetinin ve engelli çocuğun yaşının anne-babanın engelli çocuğu kabullenme düzeyini, algılama şeklini, engelli çocuğa uyumlarını ve anne-babaların çeşitli alanlardaki stres düzeylerini etkilediğini belirlemişlerdir.

Türkoğlu (2001) ise, anne-babaların tutumlarını etkileyen etmenleri değişik bir açıdan incelemiş ve uzmanlar ve akrabaları tarafından kabul edilen ve desteklenen ailelerdeki annelerin, engelli olan çocuklarını daha çabuk ve sağlıklı bir biçimde kabul edebildiklerini belirtmiştir.

Özşenol ve Ark. da (2003) çalışmalarında, ailenin engelli çocuğa ilişkin tepkileri ve beklentilerinin, bireysel düzeydeki birçok özellik yanında (kişilik özelliği, yaş, eğitim durumu), sosyal destek mekanizmalarına ve çocuk doğmadan önceki aile fonksiyonlarının sağlıklı olup olmamasına göre de değişebileceği sonucunu elde etmişlerdir.

Koshti ve Richman'ın (2008), 20 engelli çocuk annesi üzerinde yaptığı araştırmada ise çalışmaya katılan engelli çocuk annelerinin 15 tanesi hastane personelinin çocuğun engelli olduğu ortaya çıktığı zamanki tutumlarının olumsuz olduğunu söyleyerek bu tutumdan dolayı kendilerinin de çocuklarına karşı olumsuz yönde etkilendiklerini belirtmişlerdir.

Engelli çocuk ailelerine yönelik olarak yapılan müdahale ya da eğitim çalışmaları da diğer bir grup araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bunlardan Meyers ve Blacher (1987), engelli çocuklar için hazırlanan bir eğitim programının, programa katılan annelerin %59'unda, çocukları hakkındaki görüş ve düşüncelerinde olumlu yönde değişime neden olduğunu belirlemişlerdir.

Dikici de (1990), engelli olan çocukların annelerine yönelik grup rehberliğinin, tutum değişimi açısından etkililiği konusunu ele almıştır. Araştırma sonucunda, annelerin çocuklarına yönelik tutumlarında deney öncesine göre olumlu yönde anlamlı bir artış olduğunu belirlenmiştir.

Böcü'nün (1992), bilgi verici danışmanlık uygulamasında da, bilgi verici danışmanlık sayesinde annelerin sosyal destek sağladıkları ve çocuklarına karşı olan davranışlarının daha bilinçli hale geldiği ve uygulamanın annelerin çocuklarını kabul etmeleri konusunda olumlu yönde değişikliklerle sonuçlandığı görülmüştür.

Kuloğu'nun (1992) çalışmasında yine benzer sonuçlara ulaşılmış yapılan çalışmada, bilgi verici danışmanlığın otistik çocuğu olan anne-babaların sosyal destek sağlamaları açısından yararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sarı da (1999), aile eğitimi programının ailelerin tutum değişimlerine etkisi olup olmadığını belirlemek amacı ile bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonuçlarına göre uygulanan program sonucunda, ailelerde çocuğa karşı olumlu tutumun anlamlı düzeyde arttığı görülmüştür.

Bir başka benzer çalışmada Çin (2001), grup rehberliğinin engelli çocuğu olan anne-babaların kaygı düzeylerine etkisini incelenmiştir. Programın uygulanmasında bilgi verme, öğretme ve tartışma gibi temel öğretim yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Diğer araştırma sonuçlarında olduğu gibi bu araştırma sonucunda da grup rehberliğinin, engelli çocuğu olan annelerin kaygı düzeyini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tekinalp'in (2001) bulguları da aynı yöndedir. Çalışmada otistik çocuğu olan anneler için hazırlanan başa çıkma becerileri programının anneler üzerindeki etkililiği araştırılmıştır. Bilişsel davranışçı eğitim programı şeklinde yapılandırılan programın uygulanması sonucunda, annelerin başa

çıkma becerileri konusunda olumlu yönde farklılaşma gösterdikleri belirlenmiştir.

Bazı araştırmalarda ise engelli ve normal çocuk sahibi olan aileler karşılaştırılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır;

Friedrich ve Gallagher (1983) yaptıkları çalışmada, engelli çocuğa sahip aileler ile normal çocuğa sahip ailelerin kaygı, endişe ve sosyal refah düzeyleri ile aile içindeki mutlulukları ve psikolojik durumları karşılaştırılmış, sonuç olarak normal çocuğa sahip aileler lehine verilere ulaşılmıştır.

Margalit ve Ankonina da (1991), engelli çocuk annelerinin, normal çocuk annelerine göre başa çıkma stratejilerine daha çok başvurduklarını, bireysel gelişime daha az yöneldiklerini ve daha çok olumsuz tepki gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Toros'un (2002), Aile Çocuk İlişkileri Ölçeğinin Anne Formunu kullanarak, 51 bedensel ve zihinsel engelli ve 21 normal çocuk annesi ile yaptığı çalışmasında, engelli çocuk annelerinin Soğukluk puanları normal çocuk annelerinin puanlarından yüksek çıkmış ve engelli çocuk annelerinin çocuklarına daha soğuk davrandıklarına ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. Bunun yanında Saldırganlık-Kin puanları, normal çocuk annelerinin puan ortalamalarından yüksek bulunmuş ve engelli çocuk annelerinin normal çocuk annelerine oranla çocuklarına daha saldırgan davranışlar gösterebilecekleri belirtilmiştir. Son olarak Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarının da normal çocuk annelerinin puanlarından fazla olduğunu belirtmiştir.

Engelli çocuk anneleri ile normal çocuk annelerinin karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada Argyrakouli ve Zafiropoulou (2003), engelli çocuğu olan annelerinin benlik saygılarının engelli çocuğu olmayan annelere göre anlamlı düzeyde düşük olduğunu saptamışlar ve bunun nedeninin annenin artan yükü ve bakım sorumlulukları olabileceğini belirtmişlerdir.

Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu'nun (2004) çalışmasında da engeli çocuğa sahip annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin normal çocuğa sahip annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak engelli çocuk aileleri ile yapılan çalışmalar incelendiğinde, engelli çocuk ailelerinin normal çocuk ailelerine oranla psikolojik ve sosyal açıdan daha fazla risk altında oldukları söylenebilir. Ayrıca araştırma sonuçlarından da anlaşıldığı gibi engelli çocuk ailesi içinde bu durumdan en olumsuz etkilenen kişi annedir. Anneler özellikle çocuklarının bakımı konusunda babalardan destek alamadıklarında olumsuz yönde psikolojik belirtiler göstermekte ve strese karşı daha hassas olmaktadırlar. Araştırmalardan elde edilebilecek bir diğer sonuç ise, engelli çocuk aileleri/ anneleri ile yapılan psikolojik danışma, grup rehberliği ve bilgi verici danışmanlık uygulamalarının ailelerin/ annelerin olumsuz psikolojik belirtilerinin azalmasına yardımcı olduğu, engelli çocuğun kabul edilmesi ve eşler arası uyum gibi konularda olumlu ilerlemeler elde edilmesini sağladığıdır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, araştırma grubu, veri toplama araçları ve verilerin çözümlenmesine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerinin reddetme davranışları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek ve engelli çocuk annelerinin reddetme davranışlarının; annelerin eğitim düzeyleri, çalışma durumları, algıladıkları sosyo-ekonomik düzeyleri, çocuğun cinsiyeti ve çocuğun engel türü açısından anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığını açıklamak amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırmada, genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modeli; evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenden alınan örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemesidir (Karasar, 2005)

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu, Ankara ili sınırları içerisinde bulunan Özel Beyaz Özel Eğitim İlköğretim Okulu, Özel Saygı Özel Eğitim Okulu, Özel Karma Özel Eğitim İlköğretim Okulu, Özel Büyük Gelişim Özel Eğitim Merkezi'ne devam eden öğrencilerin anneleri arasından gönüllü olan 221 anne oluşturmuştur. Normal çocuğa sahip anneler ise İstiklâl İlköğretim Okulu, Gül Anaokulu ve Ağa Ceylan İlköğretim Okulu'nda eğitim gören normal çocukların anneleri arasından tesadüfi yöntemle seçilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, annenin çocuğunu kabullenme ve reddetme davranışına ait algılamasını ölçen Aile-Çocuk İlişkileri Ölçeği (Anne Formu); annelerin sosyo-demografik bilgilerini toplamak amacıyla da Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

1. Aile-Çocuk İlişkileri Ölçeği (AÇİÖ)

Orijinal formu Parental Acceptance- Rejection Questionnaire- Mother Form (PARQ- Mother Form) olan AÇİÖ, Rohner, Saavedra ve Granum (1980), tarafından rasyonel teorik temelli olarak geliştirilmiş, AÇİÖ, annenin çocuğuna nasıl davrandığına ilişkin algısını ölçen self report (kişinin kendisinden bilgi alınan) bir ölçektir. Ölçeğin, Çocuk ve Yetişkin Formları da bulunmaktadır. Çocuk formu, çocuğun annesine nasıl davrandığına ilişkin algısını, yetişkin formu ise yetişkinin kendisine nasıl davranıldığına ilişkin algısını ölçmektedir (Akt. Anjel, 1993)

AÇİÖ- Anne Formu ilk olarak Polat ve Sunar (1988) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Anjel, 1993). Ölçeğin geri çeviri, revizyon ve dilsel eşitlik çalışmaları ise Anjel (1993) tarafından yapılmıştır. Dilsel eşitliği belirlemek için ölçek, 40 anneye belirli zaman aralıkları ile İngilizce ve Türkçe dillerinde iki kez uygulamış ve iki dildeki formlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Daha sonra İngilizce ve Türkçe dillerindeki dört farklı form (Tamamı İngilizce, tamamı Türkçe, ilk yarı İngilizce- ikinci yarı Türkçe, ilk yarı Türkçe- ikinci yarı İngilizce) dört farklı anne grubuna uygulanmış, tek yönlü varyans analizi, t testleri ve Pearson çarpımlar korelasyonu sonucunda yüksek korelasyonlar elde edilmiştir. Cronbach Alfa değeri ise .45 ile .85 arasında değişmiştir (Anjel, 1993).

Madde- toplam ve madde- alttest korelasyon analizinde bazı maddeler düşük korelasyon ($< .20$) göstermiştir. Ölçeği daha sağlıklı kılmak amacı ile

yapılan pilot çalışmada, üç farklı eğitim düzeyinden seçilen 139 anne ölçeği cevaplamıştır. Tüm grup için, alt test- toplam korelasyonları (.63- .89 arası) ve Cronbach Alfa değerleri (toplam ∞ = .90) yüksek bulunmuştur. 18, 21 ve 55. maddeler, her eğitim grubunda, alt testler ve toplam puanla düşük korelasyon göstermişlerdir. 52. maddenin ise bu örneklem grubu için ayırt edici olmadığı görülmüştür. Bu nedenle söz konusu dört madde ölçekten çıkarılmıştır. 32 ve 45 numaralı maddeler ise, en yüksek korelasyonu gösterdikleri alt testlere dahil edilmiştir. Bu revizyonun ardından, alt test-toplam ve Cronbach Alfa korelasyonları yükselmiş ve ölçeğin görünüm geçerliliği gelişmiştir (Anjel, 1993).

Ölçeğin yapı geçerliliği Aile Ortamı Ölçeği'nin Birlik- Beraberlik ve Kontrol alt boyutları; Sürekli Kaygı Ölçeği, Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin Aşırı Koruyuculuk, Demokrasi, Annenin Ev Kadınlığı Rolünü Reddetmesi, Aile İçi Çatışma ve Sıkı Baskı ve Disiplin boyutları ile test edilmiştir. Bu ölçekler üç eğitim düzeyine sahip 229 anne tarafından cevaplanmıştır. Test tekrar test güvenilirliği için ise 48 anneye AÇİÖ tekrar verilmiştir (Anjel, 1993).

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, AÇİÖ'de yüksek reddetme puanına sahip olan anneler, az reddetme puanına sahip olan annelere göre, birlik beraberlik ve demokrasi alt testlerinden daha düşük; sürekli kaygı, ev kadınlığı rolünü reddetme ve sıkı baskı ve disiplin alt testlerinden ise daha yüksek puan almışlardır (Anjel, 1993).

Ölçeğin iç tutarlılığı ve bütünlüğü ise Cronbach Alfa ve Pearson çarpım korelasyonları ile araştırılmıştır. tüm ölçek için alfa değeri .90 olarak bulunmuştur. Alt test- toplam korelasyonları ise .75 ile .86 arasında değişmektedir

Ölçekte yer alan alt ölçekler ve alt ölçeklerde yer alan maddelere aşağıda yer verilmiştir.

1. *Soğukluk¹ (Non- Warmth)*: Ebeveynlerin çocuklara karşı sıcaklık ve sevgi davranışlarının fiziksel ve sözel olarak fark edilebilir derecede geri çekilmesi ya da bu davranışların ebeveynde olmayışıdır. Bu davranışlar, çocuğa gerektiği gibi bakılmaması ve çocuğun gelişiminin desteklenmemesi olarak da tanımlanmaktadır (Khaleque ve Rohner, 2004). 20 maddeden içeren bu alt test 1., 5., 8., 12., 15., 18., 20., 24., 27., 31., 34., 38., 41., 45., 48., 51., 53., 54. ve 56. maddeler bulunmaktadır.
2. *Saldırganlık- Kin (Aggression- Hertility)*: Ebeveynlerin çocuğa karşı gösterdikleri fiziksel ve olumsuz davranışların ve ifadelerin tümünü kapsamaktadır. Fiziksel olarak ebeveynin çocuğa vurması, çocuğu iteklemesi, çimdiklemesi gibi davranışları içerirken; sözel olarak da ebeveynin çocuğuna küfretmesi, lanet okuması, onunla alay etmesi, küçük düşürücü kaba ve kırıcı sözler söylemesini içermektedir (Khaleque ve Rohner, 2004). Bu alt test toplam 16 maddeden oluşmakta ve 2., 6., 9., 13., 16., 19., 21., 25., 28., 32., 35., 39., 42., 43., 46., ve 49. maddeleri içermektedir.
3. *İlgisizlik- İhmâl (Neglect- Indifference)*: Ebeveynlerin çocuklarının duygusal ihtiyaçlarına karşılık vermemesi, ilgi göstermemesi ve onun ihtiyaçlarını ihmâl etmesidir. İhmâlkâr ebeveynler genellikle, çocukları ile ilgilenmeyen, onlara yardımcı olmayan, bakımlarına dikkat etmeyen ve kayıtsız kalan kişilerdir (Khaleque ve Rohner, 2004). Çocuğun ihmâl edilmesi ise, çocuktan sorumlu ebeveynler tarafından, çocuğun gelişimini her yönden zedeleyici bir biçimde fiziksel, cinsel ve zihinsel zarar görmesi olarak tanımlanmaktadır 12 maddeden oluşan alt testte 3., 7., 10., 17., 22., 14., 26., 29., 33., 36., 40. ve 47. maddeler yer almaktadır.

¹ Ölçeğin Erkan ve Anjel (1993) tarafından uyarlanan Türkçe formunda bu alt ölçek “Sıcaklık-Sevgi” adı ile kullanılmaktadır. Ancak ölçeğin geneline bakıldığında, diğer alt ölçeklerin isimlerinin olumsuz anlam taşıması nedeni ile, bu alt ölçeğin isminin olumlu olmasının anlam karmaşasına sebep olabileceği düşünülmüş ve araştırmada bu alt ölçek “Soğukluk” adı ile kullanılmıştır.

4. *Ayrıştırılmamış Reddetme (Rejection-Undifferentiated)*: Ebeveynin çocuklarına karşı ihmâlkâr olmasına, sıcaklık ve sevginin olmamasına ya da saldırgan davranışlarına dair kesin bir belirti ve kanıt bulunmamaktadır. Ancak çocukların kendilerini aile üyeleri tarafından dikkate alınmadıklarına dair inançları ve ebeveynlerin çocuklarına karşı olan tutumlarında farkında olmadan çocuklarına karşı zarar verici bir tutum içinde olmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Khaleque ve Rohner, 2004). 8 maddelik bu alt test ise 4., 11., 23., 37., 44., 50., 52. ve 55. maddelerden oluşmaktadır.

Ölçeğin Puanlanması ve Yorumlanması

Maddeler, “hemen hemen her zaman doğru” yanıtı için 4, “bazen doğru” yanıtı için 3, “nadiren doğru” yanıtı için 2 ve “ asla doğru değil” yanıtı için 1 puan olacak şekilde puanlanmaktadır. Ölçek yer alan 25 madde ise (1, 5, 7, 8, 12, 14, 15, 18, 20, 24, 26, 27, 31, 33, 34, 38, 40, 41, 45, 47, 48, 51, 53, 54 ve 56) ise tersten puanlanmaktadır. Alt ölçek puanlarının toplamı, toplam reddetme durumunu göstermektedir. PARQ Anne formunda, yüksek puan yüksek düzeyde reddetme anlamına gelmektedir.

“Hemen Hemen Her Zaman Doğru” yanıtına “4” puan, “Bazen Doğru” yanıtına “3” puan, “Nadiren Doğru” yanıtına “2” puan, “Hiçbir Zaman Doğru Değil” yanıtına “1” puan verilir. Alt testlerden alınan puanlar toplam reddetme puanını verir (Öner 1997).

Ters puanlamada “Hemen Hemen Her Zaman Doğru” seçeneğine “1”, “Bazen Doğru” yanıtına “2”, “Nadiren Doğru” yanıtına “3” ve “Hiçbir Zaman Doğru Değil” yanıtına da “4” puan verilir.

Alt ölçeklerden alınan puanların toplamı Total Rejection (Toplam Reddetme) puanıdır. Toplam puan ne kadar yüksekse, rejection (reddetme) o kadar fazla demektir.

2. Kişisel Bilgi Formu

Hazırlanan Kişisel Bilgi Formu ile araştırmanın bağımsız değişkenleri olan engelli çocuğa sahip annenin çocuğunu reddetme davranışlarında anlamlı bir fark yaratacağı düşünülen annelerin eğitim düzeyi, çalışma durumları, algıladıkları sosyo- ekonomik düzey, çocuğun cinsiyeti ve çocuğun engelinin türü değişkenlerine ilişkin bilgiler toplanmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırma sonucunda veri toplama araçlarından elde edilen veriler elde puanlanmış ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamına aktarılan veriler SPSS 16.0 programı kullanılarak çözümlenmiştir.

Araştırmada her bir alt ölçeğe ilişkin olarak; araştırmanın bağımlı değişkeni olan reddetme davranışı ve bağımsız değişkenleri olan annenin eğitim düzeyi, çalışma durumu, algıladığı sosyo- ekonomik düzey ve çocuğun engelinin türü değişkenleri arasındaki farklılığı görmek amacı ile istatistiksel işlemlerden Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey Testi yapılmıştır.

Araştırmadaki diğer bağımsız değişken olan çocuğun cinsiyeti ile bağımlı değişken olan reddetme davranışı arasındaki farklılığı belirlemek amacı ile de yine her bir alt ölçeğe ilişkin olarak Bağımsız Örneklemeler İçin t Testi uygulanmıştır.

Buna ek olarak, engelli çocuk annelerinin ölçekten elde ettikleri puanların normal çocuk annelerinin puanlarından daha yüksek olup olmadığını belirlemek amacıyla normal çocuk annelerinin toplam puanları ile de karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmayı yapmak için de yine t Testi kullanılmıştır. Araştırma verileri 0.05 güvenilirlik düzeyi göz önüne alınarak yorumlanmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

BULGULAR

Bu bölümde AÇİÖ ve KBF' den elde edilen sonuçlara ve bu sonuçlardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. İstatistiksel işlemlerden elde edilen bulgular tablolaştırılarak sırası ile sunulmuştur.

A- Normal Çocuk Anneleri ile Engelli Çocuk Annelerinin Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerinin Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puan ortalamalarının karşılaştırılması sonucu elde edilen bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1 Normal Çocuk Anneleri ile Engelli Çocuk Annelerinin Reddetme Puanlarına İlişkin t Testi Sonuçları

	Grup	n	Ort.	Ss	t	p
Soğukluk Puanları	Engelli Çocuk Anneleri	221	29,15	5,93	12,04	,001*
	Normal Çocuk Anneleri	106	22,02	1,94		
Saldırganlık Kin Puanları	Engelli Çocuk Anneleri	221	24,76	5,14	14,67	,001*
	Normal Çocuk Anneleri	106	17,32	1,28		
İlgisizlik İhmâl Puanları	Engelli Çocuk Anneleri	221	18,04	4,19	11,69	,001*
	Normal Çocuk Anneleri	106	13,03	1,96		
Ayrıştırılmamış Reddetme Puanları	Engelli Çocuk Anneleri	221	12,74	3,11	11,69	,001*
	Normal Çocuk Anneleri	106	9,24	1,52		
Toplam Reddetme Puanları	Engelli Çocuk Anneleri	221	81,86	15,09	3,75	,001*
	Normal Çocuk Anneleri	106	71,94	15,83		

*p< 0.05

Tablodan da anlaşılacağı gibi, normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerinin gerek toplam reddetme puan ortalamaları, gerekse alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. Bu sonuca göre, engelli çocuk annelerinin çocuklarını reddetme davranışlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu yargı Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları açısından da geçerlidir.

B. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeyi ve Reddetme Davranışlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde engelli çocuk annelerinin Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme Puanlarının annelerin eğitim düzeylerine göre karşılaştırılmasına ilişkin bulgular sunulmuştur.

1. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerine göre Soğukluk puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2 Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Eğitim Düzeyi	n	Ort.	ss
İlköğretim ve Altı	105	27,80	4,85
Lise	59	28,23	5,39
Üniversite ve Üzeri	57	32,57	6,94
Toplam	221	29,15	5,93

Tablo 2 incelendiğinde, üniversite ve daha üst düzeyde eğitime sahip olan annelerin Soğukluk puan ortalamalarının 32,57; lise mezunu olan annelerin puan ortalamalarının 28,23 ve ilköğretim ve daha altında eğitim düzeyine sahip olan annelerin puan ortalamalarının 27,80 olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan ANOVA sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	908,00	2	454,00	14,47	,001*
Gruplar İçi	6836,76	218	31,36		
Toplam	7744,76	220			

*p< 0.05

Elde edilen verilere göre annelerin ölçekten aldıkları puanlarda, gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değeri (14,477; p< 0.01) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani annelerin Soğukluk puan ortalamaları arasında eğitim düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Testi yapılmış, bu teste ilişkin bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
İlköğretim ve Altı	Lise	-,42	,91	,886
	Üniversite ve Üzeri	-4,76	,92	,001*
Lise	İlköğretim ve Altı	,42	,91	,886
	Üniversite ve Üzeri	-4,34	1,04	,001*
Üniversite ve Üzeri	İlköğretim ve Altı	4,76	,92	,001*
	Lise	4,34	1,04	,001*

*p< 0.05

Tukey Testi sonuçlarına göre, üniversite ve üzeri eğitime sahip annelerin puan ortalamalarının lise mezunu ve ilköğretim ve daha alt seviyede eğitime sahip olan annelerin puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, üniversite ve üzeri eğitime sahip olan annelerin daha düşük eğitim seviyesindeki annelere göre çocuklarına daha soğuk davrandıkları söylenebilir.

2. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerine göre Saldırganlık-Kin puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5 Annelerin Eğitim Düzeyine Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Eğitim Düzeyi	n	Ort.	ss
İlköğretim ve Altı	105	24,32	5,04
Lise	59	22,93	3,94
Üniversite ve Üzeri	57	27,45	5,39
Toplam	221	24,76	5,14

Saldırganlık-Kin puanlarına bakıldığında, üniversite ve üzeri düzeyde eğitime sahip olan annelerin puan ortalamalarının 27,45; lise mezunu olan annelerin puan ortalamalarının 22,93 ve ilköğretim ve daha altında eğitim düzeyine sahip olan annelerin puan ortalamalarının 24,32 olduğu görülmektedir. Bu ortalama farkının anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan ANOVA sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	631,43	2	315,71	13,28	,001*
Gruplar İçi	5182,86	218	23,775		
Toplam	5814,29	220			

*p< 0.05

Tabloda da görüldüğü gibi, gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değerinin (13,280; p< 0.01) istatistiksel olarak anlamlı ve Saldırganlık-Kin puan ortalamalarında eğitim düzeyleri açısından farklılık

olduğu görülmüştür. Hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek için yapılan Tukey Testi'ne ilişkin sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
İlköğretim ve Altı	Lise	1,39	,79	,188
	Üniversite ve Üzeri	-3,13	,80	,001*
Lise	İlköğretim ve Altı	-1,39	,79	,188
	Üniversite ve Üzeri	-4,52	,90	,001*
Üniversite ve Üzeri	İlköğretim ve Altı	3,13	,80	,001*
	Lise	4,52	,90	,001*

*p< 0.05

Tablo 7'de görülen karşılaştırma, lise ve ilköğretim ve altında eğitim düzeyine sahip annelerin lehine sonuçlanmıştır. Bu veriden yola çıkarak üniversite ve üzeri eğitime sahip annelerin daha fazla saldırgan davranış gösterdiği söylenebilir.

3. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerine göre İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Eğitim Düzeyi	n	Ort.	ss
İlköğretim ve Altı	105	17,32	3,58
Lise	59	17,71	4,09
Üniversite ve Üzeri	57	19,73	4,88
Toplam	221	18,04	4,19

İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin betimsel verilere göre, üniversite ve daha üst düzeyde eğitime sahip olan annelerin puan ortalamaları 19,73; lise mezunu olan annelerin puan ortalamaları 17,71 ve ilköğretim ve daha altında eğitim düzeyine sahip olan annelerin puan ortalamaları 17,32'dir. Bu ortalama farklarının anlamlı olup olmadığını belirlemek amacı ile ANOVA yapılmış ve sonuçları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9 Annenin Eğitim Düzeylerine Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	224,30	2	112,15	6,70	,001*
Gruplar İçi	3646,14	218	16,72		
Toplam	3870,45	220			

*p< 0.05

Tablo 9'da da görüldüğü gibi, F değeri (6,706; p< 0.01) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu veri, İlgisizlik-İhmâl puan ortalamalarında eğitim düzeyleri açısından gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Testi'ne başvurulmuştur.

Tablo 10 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
İlköğretim ve Altı	Lise	-,38	,66	,829
	Üniversite ve Üzeri	-2,41	,67	,001*
Lise	İlköğretim ve Altı	,38	,66	,829
	Üniversite ve Üzeri	-2,02	,75	,022*
Üniversite ve Üzeri	İlköğretim ve Altı	2,41	,67	,001*
	Lise	2,02	,75	,022*

*p< 0.05

Yapılan Tukey Testi sonucunda, ilköğretim ve daha altında eğitime sahip anneler ile üniversite ve daha üst seviyede eğitime sahip olan annelerin, lise ve ilköğretim ve daha altında eğitime sahip olan annelere göre İlgisizlik-İhmâl puan ortalamalarının daha fazla olduğu belirlenmiştir.

4. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerine göre Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Eğitim Düzeyi	n	Ort.	ss
İlköğretim ve Altı	105	12,74	2,97
Lise	59	11,64	2,71
Üniversite ve Üzeri	57	13,89	3,37
Toplam	221	12,74	3,11

Tablodaki betimsel veriler göz önüne alındığında, üniversite ve daha üst düzeyde eğitime sahip olan annelerin puan ortalamaları 13,89; lise mezunu olan annelerin puan ortalamaları 11,64 ve ilköğretim ve daha altında eğitim düzeyine sahip olan annelerin puan ortalamaları 12,74 olduğu görülmektedir. Farkın anlamlılığı için yapılan ANOVA sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	146,85	2	73,42	8,07	,001*
Gruplar İçi	1982,95	218	9,09		
Toplam	2129,81	220			

*p< 0.05

ANOVA sonuçlarına göre, annelerin puanlarında gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını gösteren F değerinin (8,073; p< 0.01) anlamlı olduğu görülmüştür. Bu anlamlılık, Ayırıştırılmamış Reddetme puan ortalamalarında eğitim düzeyleri açısından gruplar arasında fark olduğunu

göstermektedir. Bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için ise Tukey Testi yapılmıştır.

Tablo 13 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Ayrıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
İlköğretim ve Altı	Lise	1,09	,49	,067
	Üniversite ve Üzeri	-1,15	,49	,055
Lise	İlköğretim ve Altı	-1,09	,49	,067
	Üniversite ve Üzeri	-2,25	,56	,001*
Üniversite ve Üzeri	İlköğretim ve Altı	1,15	,49	,055
	Lise	2,25	,56	,001*

*p< 0.05

Tabloda, gruplar arasın farklılığın üniversite ve üzerinde eğitime sahip olan anneler ile lise mezunu olan annelerin puan ortalamalarından kaynaklandığı görülmektedir.

5. Engelli Çocuk Annelerinin Eğitim Düzeylerine Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerine göre Toplam Reddetme puanlarına ilişkin ANOVA sonuçları Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p
Gruplar Arası	52,498	55	,955	1,59	,013*
Gruplar İçi	99,077	165	,600		
Toplam	151,575	220			

*p< 0.05

Eğitim düzeylerine göre toplam reddetme puanları açısından da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yani annelerin genel reddetme davranışlarında, gruplar arasında, eğitim düzeyi açısından fark vardır. Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığı ise Tablo 15'te yer alan Tukey Testi sonuçlarında gösterilmiştir.

Tablo 15 Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
İlköğretim ve Altı	Lise	-,37	,65	,814
	Üniversite ve Üzeri	-2,39	,66	,001*
Lise	İlköğretim ve Altı	,37	,65	,814
	Üniversite ve Üzeri	-1,97	,74	,020*
Üniversite ve Üzeri	İlköğretim ve Altı	2,38	,66	,001*
	Lise	1,99	,74	,020*

*p< 0.05

Tukey Testi sonuçlarında da görüldüğü gibi, gruplar arasındaki fark üniversite ve üzer eğitime sahip olan anneler ile ilköğretim ve altında eğitime sahip olan annelerin yer aldığı gruplardan kaynaklanmaktadır.

C- Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumu ve Reddetme Davranışlarına İlişkin Bulgular

Annelerin çalışma durumlarına göre Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanlarına ilişkin tablolara bu bölümde yer verilmiştir.

1. Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumuna Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çalışma durumlarına göre Soğukluk puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 16’te gösterilmiştir.

Tablo 16 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Mesleki Durum	n	Ort.	ss
Çalışıyor	80	31,13	6,59
İşten çıkmış	23	30,69	5,74
Hiç çalışmamış	93	27,25	4,84
Emekli	25	28,44	5,43
Toplam	221	29,15	5,93

Tablodan da anlaşılacağı gibi, çalışan annelerin puan ortalamalarının 31,13; işten çıkmış annelerin puan ortalamalarının 30,69; hiç çalışmamış annelerin puan ortalamalarının 27,25 ve emekli olan annelerin puan ortalamalarının 28,44 olduğu görülmektedir. ANOVA ile farklılığın anlamlılığı test edilmiş ve sonuçlar Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	716,44	3	238,81	7,37	,001*
Gruplar İçi	7028,32	217	32,38		
Toplam	7744,76	220			

*p< 0.05

Yukarıdaki verilere göre, annelerin ölçekten aldıkları puanlarda gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değeri (7,373; p< 0.01) anlamlı bulunmuştur. Yani Soğukluk puan ortalamalarında, çalışma durumu açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık mevcuttur. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey Testi bulguları Tablo 18' de gösterilmiştir.

Tablo 18 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin
Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
Çalışıyor	İşten çıkmış	,44	1,34	,988
	Hiç çalışmamış	3,87	,86	,001*
	Emekli	2,69	1,30	,167
İşten çıkmış	Çalışıyor	-,44	1,34	,988
	Hiç çalışmamış	3,43	1,32	,049*
	Emekli	2,25	1,64	,518
Hiç çalışmamış	Çalışıyor	-3,87	,86	,001*
	İşten çıkmış	-3,43	1,32	,049*
	Emekli	-1,18	1,28	,793
Emekli	Çalışıyor	-2,69	1,30	,167
	İşten çıkmış	-2,25	1,64	,518
	Hiç çalışmamış	1,18	1,28	,793

*p< 0.05

Tukey Testi sonuçlarında, gruplar arasındaki farklılığın çalışan ve işten çıkmış olan annelerin yer aldığı gruplardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu veriden hareketle, çalışan ve işten çıkmış olan annelerin, hiç çalışmayan veya emekli olan annelere göre, çocuklarına daha soğuk davrandıkları söylenebilir.

2. Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumuna Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çalışma durumlarına göre Saldırganlık-Kin puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 19’de gösterilmiştir.

Tablo 19 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Mesleki Durum	n	Ort.	ss
Çalışıyor	80	26,68	5,36
İşten Çıkılmış	23	24,39	3,97
Hiç Çalışmamış	93	23,70	5,02
Emekli	25	22,84	3,94
Total	221	24,76	5,14

Tablodaki sonuçlara bakıldığında, çalışan annelerin 26,68; işten çıkmış annelerin 24,39; hiç çalışmamış olan annelerin 23,70 ve emekli olmuş annelerin 22,84 puan ortalamalarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Gruplar arasındaki ortalama farkının anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ANOVA sonuçları Tablo 20’de görülmektedir.

Tablo 20 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	495,10	3	165,03	6,73	,001*
Gruplar İçi	5319,18	217	24,51		
Toplam	5814,29	220			

*p< 0.05

Annelerin çalışma durumlarına göre Saldırganlık-Kin puanı sonuçlarına ilişkin F değerinin (6,733; p< 0.01) anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuç, Saldırganlık-Kin puan ortalamalarında çalışma durumu açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğuna işaret etmektedir. Farklılığın

hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan Tukey Testi'ne ilişkin bulgular Tablo 21' de gösterilmiştir.

Tablo 21 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Saldırganlık- Kin Puanlara İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
Çalışıyor	İşten çıkmış	2,29	1,17	,206
	Hiç çalışmamış	2,97	,75	,001*
	Emekli	3,84	1,13	,005*
İşten çıkmış	Çalışıyor	-2,29	1,17	,206
	Hiç çalışmamış	,68	1,15	,935
	Emekli	1,55	1,43	,699
Hiç çalışmamış	Çalışıyor	-2,97	,75	,001*
	İşten çıkmış	-,68	1,15	,935
	Emekli	,86	1,11	,864
Emekli	Çalışıyor	-3,84	1,13	,005*
	İşten çıkmış	-1,55	1,43	,699
	Hiç çalışmamış	-,86	1,11	,864

*p< 0.05

Tablo 21 incelendiğinde, F değerindeki anlamlı farklılığın; çalışan, hiç çalışmayan ve emekli olan annelerin bulunduğu gruplardan kaynaklandığı görülmektedir. buna göre, çalışan annelerin, emekli olan ve hiç çalışmayan anneler göre daha saldırgan davranışlar sergiledikleri söylenebilir.

3. Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumuna Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çalışma durumlarına göre İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 22’de gösterilmiştir

Tablo 22 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Mesleki Durum	n	Ort.	ss
Çalışıyor	80	19,43	4,71
İşten çıkmış	23	19,34	4,09
Hiç çalışmamış	93	16,68	3,47
Emekli	25	17,48	3,29
Toplam	221	18,04	4,19

İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin betimsel verilere bakıldığında, çalışan annelerin 19,43; işten çıkmış annelerin 19,34; hiç çalışmamış annelerin 16,68 ve emekli olan annelerin 17,48 puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ANOVA Testi sonuçları Tablo 23’ de verilmiştir.

Tablo 23 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	373,35	3	124,45	7,72	,001*
Gruplar İçi	3497,10	217	16,11		
Toplam	3870,45	220			

*p< 0.05

Tablodaki verilerde de görüldüğü gibi F değeri (7,722; p< 0.05) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İlgisizlik-İhmâl puan ortalamalarında

çalışma durumu açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Testi yapılmıştır. Tukey Testi'ne ilişkin bulgular Tablo 24'de gösterilmiştir.

Tablo 24 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
Çalışıyor	İşten çıkmış	,08	,94	1,000
	Hiç çalışmamış	2,74	,61	,001*
	Emekli	1,95	,91	,147
İşten çıkmış	Çalışıyor	-,08	,94	1,000
	Hiç çalışmamış	2,65	,93	,025*
	Emekli	1,86	1,15	,375
Hiç çalışmamış	Çalışıyor	-2,74	,61	,001*
	İşten çıkmış	-2,65	,93	,025*
	Emekli	-,79	,90	,818
Emekli	Çalışıyor	-1,95	,91	,147
	İşten çıkmış	-1,86	1,15	,375
	Hiç çalışmamış	,79	,90	,818

*p< 0.05

Yukarıda yer alan sonuçlarda, çalışan ve işten çıkmış olan anneler ile hiç çalışmayan anneler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu bulgulara bakarak; çalışan ve işten çıkmış olan annelerin hiç çalışmayan annelere göre daha fazla ilgisizlik ve ihmâl davranışları gösterdikleri söylenebilir.

4. Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumuna Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çalışma durumlarına göre Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 25'te gösterilmiştir.

Tablo 25 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Mesleki Durum	n	Ort.	ss
Çalışıyor	80	13,26	3,34
İşten çıkmış	23	12,52	2,84
Hiç çalışmamış	93	12,54	2,83
Emekli	25	12,04	3,45
Toplam	221	12,74	3,11

Çalışma durumuna ilişkin betimsel verilere göre, çalışan annelerin puan ortalamalarının 13,26; işten çıkmış annelerin 12,52; hiç çalışmamış annelerin 12,54 ve emekli olmuş annelerin 12,04 puan ortalamalarının olduğu görülmektedir.

Tablo 26 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	38,59	3	12,86	1,33	,264
Gruplar İçi	2091,21	217	9,63		
Toplam	2129,81	220			

Tabloda yer alan sonuçlara bakıldığında, annelerin ölçekten aldıkları puanlarda gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F

değerinin (1,335; $p > 0.05$) istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Yani Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarında çalışma durumu açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

5. Engelli Çocuk Annelerinin Çalışma Durumuna Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çalışma durumlarına göre Toplam Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27 Annelerin Çalışma Durumlarına Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	81,031	55	1,473	1,39	,056
Gruplar İçi	174,010	165	1,055		
Toplam	255,041	220			

ANOVA sonuçlarında, annelerin Toplam Reddetme puan ortalamalarında çalışma durumları açısından anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($F = 1,39$; $p > 0,05$).

D- Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzey ve Reddetme Davranışlarına İlişkin Bulgular

Annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre Soğukluk, Saldırganlık-Kin İlgisizlik-İhmâl, Ayırıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanlarına yönelik bulgulara bu bölümde yer verilmiştir.

1. Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre Soğukluk puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 28’de gösterilmiştir.

Tablo 28 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Sosyo- Ekonomik Düzey	n	Ort.	ss
Düşük	50	28,62	5,60
Orta	131	28,82	5,95
Yüksek	40	30,90	6,07
Toplam	221	29,15	5,93

Soğukluk puanlarına ilişkin betimsel verilerde, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının 30,90; orta sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının 28,82 ve düşük sosyo- ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının 28,62 olduğu görülmektedir. Gruplar arasındaki bu ortalama farkı istatistiksel olarak anlamlı mıdır? sorusuna cevap bulmak için yapılan ANOVA sonuçları Tablo 29’da verilmiştir.

Tablo 29 Annelerin Algıladığı Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	150,42	2	75,21	2,15	,118
Gruplar İçi	7594,34	218	34,83		
Toplam	7744,76	220			

Gruplar arası farklılığın anlamlı olup olmadığını bulmak için yapılan ANOVA sonuçlarına göre, annelerin ölçekten aldıkları puanlarda gruplar arasında farklılığın anlamlılığını gösteren eden F değeri (2,159; $p > 0.05$)

anlamlı bulunmamıştır. Yani Soğukluk puan ortalamalarında annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzey açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

2. Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre Saldırganlık-Kin puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Sosyo- Ekonomik Düzey	n	Ort.	ss
Düşük	50	25,02	5,11
Orta	131	24,12	5,11
Yüksek	40	26,50	4,95
Toplam	221	24,76	5,14

Tablo 30 incelendiğinde, yüksek sosyo- ekonomik düzeye sahip olan annelerin Saldırganlık-Kin puan ortalamalarının 26,50; orta sosyo- ekonomik düzeye sahip olan annelerin puan ortalamalarının 24,12 ve düşük sosyo- ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının 25,02 olduğu görülmektedir.

Tablo 31 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	176,516	2	88,25	3,41	,035*
Gruplar İçi	5637,774	218	25,86		
Toplam	5814,290	220			

*p< 0.05

Algılanan sosyo-ekonomik düzey açısından, annelerin ölçekten aldıkları puanlarda gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değeri (3,413; p< 0.05) anlamlı bulunmuştur. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla ise Tukey Testi yapılmıştır. Tukey Testi'ne ilişkin bulgular Tablo 32'de gösterilmiştir.

Tablo 32 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
Düşük	Orta	,89	,84	,544
	Yüksek	-1,48	1,07	,357
Orta	Düşük	-,89	,84	,544
	Yüksek	-2,37	,91	,028*
Yüksek	Düşük	1,48	1,07	,357
	Orta	2,37	,91	,028*

* p< 0.05

Test sonuçlarında, gruplar arasındaki farklılık yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip anneler ile düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin yer aldığı gruplardan kaynaklanmaktadır. Buna göre, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip annelere göre daha saldırgan davranışlar gösterebildikleri sonucuna ulaşılabılır.

3. Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 33’de gösterilmiştir.

Tablo 33 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Sosyo- Ekonomik Düzey	n	Ort.	ss
Düşük	50	18,30	3,85
Orta	131	17,27	3,94
Yüksek	40	20,27	4,64
Toplam	221	18,04	4,19

Algılanan sosyo-ekonomik düzeye göre alınan İlgisizlik- İhmâl puanlarının ortalamalarına bakıldığında, yüksek sosyo- ekonomik düzeye sahip olan annelerin puan ortalamalarının 20,27; orta sosyo- ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının 17,27 ve düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının 18,30 olduğu görülmektedir. Bu ortalama farkının anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ANOVA Testi sonuçları ise Tablo 34’te görülmektedir.

Tablo 34 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	279,87	2	139,93	8,49	,001*
Gruplar İçi	3590,58	219	16,47		
Toplam	3870,45	221			

*p< 0.05

ANOVA'dan elde edilen sonuçlara göre annelerin ölçekten aldıkları puanlarda gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değerine (8,496; p< 0.05) bakıldığında İlgisizlik-İhmâl puanlarında annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzey açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey Testi sonuçları Tablo 35'te gösterilmiştir.

Tablo 35 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
Düşük	Orta	1,02	,67	,284
	Yüksek	-1,97	,86	,059
Orta	Düşük	-1,02	,67	,284
	Yüksek	-3,00	,73	,001*
Yüksek	Düşük	1,97	,86	,059
	Orta	3,00	,73	,001*

*p< 0.05

Tablodan da anlaşılacağı gibi, orta ve yüksek sosyo- ekonomik düzeye sahip anneler arasında orta sosyo- ekonomik düzeye sahip anneler lehine anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olan annelere göre daha ilgisiz ve ihmâlkâr davranabilecekleri söylenebilir.

4. Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 36'da gösterilmiştir.

Tablo 36 Annelerin Algıladıkları Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Sosyo- Ekonomik Düzey	n	Ort.	ss
Düşük	50	13,08	2,90
Orta	131	12,13	2,99
Yüksek	40	14,32	3,18
Toplam	221	12,74	3,11

Tabloda, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olan annelerin 14,32; orta sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin 12,13; düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamaların ise 13,08 olduğu görülmektedir. Farkın anlamlılığı test etmek için yapılan ANOVA sonuçları Tablo 37'de belirtilmiştir.

Tablo 37 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	153,82	2	76,91	8,48	,001*
Gruplar İçi	1975,98	218	9,06		
Toplam	2129,81	220			

*p< 0.05

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi, annelerin ölçekten aldıkları puanlara ilişkin F değeri (8,484; p< 0.05) anlamlı bulunmuş ve Ayırıştırılmamış Reddetme puan ortalamalarında annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzey açısından gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey Testi'ne ilişkin bulgular Tablo 38'de gösterilmiştir.

Tablo 38 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Tukey Testi Sonuçları

(I)	(J)	Ortalama Farkları (I-J)	ss	p
Düşük	Orta	,94	,50	,146
	Yüksek	-1,24	,63	,127
Orta	Düşük	-,94	,50	,146
	Yüksek	-2,18	,54	,001*
Yüksek	Düşük	1,24	,63	,127
	Orta	2,18	,54	,001*

*p< 0.05

Tablo 38’de, gruplar arasındaki farklılığın yüksek ve orta sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin yer aldıkları gruplardan kaynaklandığı görülmektedir. Buradan, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olan annelere oranla daha fazla ayrıştırılmamış reddetme belirtisi gösterdiği sonucuna ulaşılabilir.

5. Engelli Çocuk Annelerinin Algıladıkları Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye göre Toplam Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 39’da gösterilmiştir.

Tablo 39 Annelerin Algıladıkları Sosyo- Ekonomik Düzeye Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	21,553	55	,392	,951	,575
Gruplar İçi	67,994	165	,412		
Toplam	89,548	220			

ANOVA sonucunda, Toplam Reddetme puan ortalamalarında annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzey açısından gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

E- Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyeti ve Reddetme Davranışlarına İlişkin Bulgular

Annelerin çocuklarının cinsiyetine göre Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirten tablolar bu bölümde yer almıştır.

1. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyetine Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının cinsiyetine göre Soğukluk puanlarına ilişkin t Testi sonuçları Tablo 40'da gösterilmiştir.

Tablo 40 Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	Ort.	ss	t	p
Kız	92	29,02	5,78	-,27	,780
Erkek	129	29,24	6,05		

Betimsel veriler ve t Testi sonuçları, çocuğun cinsiyeti açısından Soğukluk puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Çocuklarının cinsiyeti, annelerin çocuklarına karşı soğuk davranmalarında önemli bir belirleyici olmamıştır.

2. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyetine Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının cinsiyetine göre Saldırganlık-Kin puanlarına ilişkin t Testi sonuçları Tablo 41'de gösterilmiştir.

Tablo 41 Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	Ort.	ss	t	p
Kız	92	24,25	4,77	-1,24	,214
Erkek	129	25,12	5,37		

Tablo incelendiğinde, kız ve erkek çocuklara sahip annelerin puan ortalamalarına ilişkin farkın anlamlı olup olmadığına yönelik yapılan t Testi

sonucunda iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgu ile, saldırganlık ve kine ilişkin davranışlarda çocuğun cinsiyetinin önemli bir etken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyetine Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının cinsiyetine göre İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin t Testi sonuçları Tablo 42'de gösterilmiştir.

Tablo 42 Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Elde İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi sonuçları

Cinsiyet	n	Ort.	ss	t	p
Kız	92	17,64	3,99	-1,22	,222
Erkek	129	18,34	4,32		

Annelerin ortalamaları arasındaki fark anlamlı mıdır? sorusuna yanıt bulmak için yapılan t Testi sonucunda, iki grup arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çocuklarının cinsiyeti annelerin İlgisizlik-İhmâl davranışları açısından belirleyici bir faktör değildir.

4. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyetine Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının cinsiyetine göre Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarına ilişkin t Testi sonuçları Tablo 43'de gösterilmiştir.

Tablo 43 Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Ayrıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler ve t Testi sonuçları

Cinsiyet	n	Ort.	ss	t	p
Kız	92	12,66	3,19	-,33	,737
Erkek	129	12,80	3,06		

Tablo 43’de de, iki grup arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir. Ayrıştırılmamış Reddetme açısından çocuğun cinsiyeti annelerin davranışları üzerinde belirleyici olmamaktadır.

5. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Cinsiyetine Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının cinsiyetine göre Toplam Reddetme puanlarına ilişkin t Testi sonuçları Tablo 44’de gösterilmiştir.

Tablo 44 Çocuklarının Cinsiyetine Göre Annelerin Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin t Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	Ort.	ss	t	p
Kız	92	10,75	1,38	-1,24	,214
Erkek	129	10,32	1,35		

Annelerin Toplam Reddetme puanlarına ilişkin t Testi sonuçları incelediğinde, cinsiyete ilişkin olarak gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

F- Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türü ve Reddetme Davranışlarına İlişkin Bulgular

Çocuklarının sahip oldukları engel türünün annelerin Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam

Reddetme puanları açısından anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığını belirten tablolara bu bölümde yer verilmiştir.

1. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türüne Göre Soğukluk Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının engel türüne göre Soğukluk puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 45'te gösterilmiştir.

Tablo 45 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Soğukluk Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Engel Türü	n	Ort.	ss
Otizm	60	28,70	5,91
Mental Retardasyon	57	29,50	6,38
Spastik Bozukluk	20	28,55	5,28
YGB	13	28,53	6,50
Down Sendromu	31	29,48	5,80
Görme- İşitme Bozukluğu	3	27,33	4,04
Bedensel Engelli	7	27,85	6,76
Dil- Konuşma Bozukluğu	12	30,91	5,48
Diğer	18	29,72	5,97
Toplam	221	29,15	5,93

Çocuğun engelinin türüne ilişkin verilerde, dil ve konuşma bozukluğuna sahip çocuk annelerinin puan ortalamalarının diğer gruplardan daha yüksek olduğu (30,91) görülmektedir. Bunun yanında tüm engel türlerinin puanlarının birbirine çok yakın olduğu gözlenmiştir. Grupların puan ortalamaları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan ANOVA Testi sonuçları Tablo 46'da gösterilmiştir.

Tablo 46 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Soğukluk Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	99,94	8	12,49	,34	,947
Gruplar İçi	7644,82	212	36,06		
Toplam	7744,76	220			

ANOVA sonuçlarında, annelerin çocuklarının engel türüne ilişkin Soğukluk puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değeri (,346; $p > 0.05$) anlamlı bulunmamıştır. Yani çocuklarının engel türleri annelerin çocuklarına soğuk davranmalarında belirleyici bir faktör değildir.

2. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türüne Göre Saldırganlık-Kin Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının engel türüne göre Saldırganlık-Kin puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 47’de gösterilmiştir.

Tablo 47 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Engel Türü	n	Ort.	ss
Otizm	60	25,35	5,39
Mental Retardasyon	57	24,80	5,44
Spastik Bozukluk	20	23,45	3,37
YGB	13	24,46	4,05
Down Sendromu	31	23,93	4,78
Görme- İşitme Bozukluğu	3	25,33	5,03
Bedensel Engelli	7	24,00	7,52
Dil- Konuşma Bozukluğu	12	25,16	3,68
Diğer	18	25,66	6,41
Toplam	221	24,76	5,14

Saldırganlık-Kin puanlarına bakıldığında, tüm grupların puan ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu ortalamalar arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan ANOVA Testi sonuçları Tablo 48’de yer almaktadır.

Tablo 48 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Saldırganlık- Kin Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	99,37	8	12,42	,46	,883
Gruplar İçi	5714,91	212	26,95		
Toplam	5814,29	220			

Tablodan elde edilen verilere göre, gruplar arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin F değeri (,461; $p > 0.05$) istatistiksel olarak anlamlı

bulunmamıştır. Bu veriden hareketle, çocuklarının engel türünün annelerin çocuklarına karşı saldırgan davranmalarında önemli bir faktör olmadığı söylenebilir.

3. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türüne Göre İlgisizlik-İhmâl Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının engel türüne göre İlgisizlik-İhmâl puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 49’da gösterilmiştir.

Tablo 49 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Engel Türü	n	Ort.	ss
Otizm	60	17,91	4,25
Mental Retardasyon	57	18,28	4,44
Spastik Bozukluk	20	18,15	4,05
YGB	13	17,53	3,73
Down Sendromu	31	17,54	4,13
Görme- İşitme Bozukluğu	3	21,00	5,29
Bedensel Engelli	7	17,28	4,02
Dil- Konuşma Bozukluğu	12	19,33	4,79
Diğer	18	17,83	3,68
Toplam	221	18,04	4,19

Tablo incelendiğinde, en yüksek ortalamaya (21,00) sahip olan tanı grubunun görme- işitme engelli çocuğa sahip annelerden oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 50 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin İlgisizlik- İhmâl Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	66,30	8	8,28	,46	,882
Gruplar İçi	3804,14	212	17,94		
Toplam	3870,45	220			

Grupların ortalamalarının birbirine çok yakın olması sonucu bu farklılık ANOVA ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre annelerin ölçekten aldıkları puanlara ilişkin F değeri (,462; $p > 0.05$) anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç, ilgisizlik ve ihmâl davranışlarında da engel türünün belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir.

4. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türüne Göre Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının engel türüne göre Ayırıştırılmamış Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 51’de gösterilmiştir.

Tablo 51 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin Betimsel Veriler

Engel Türü	n	Ort.	ss
Otizm	60	12,95	3,51
Mental Retardasyon	57	13,10	2,90
Spastik Bozukluk	20	12,65	2,97
YGB	13	13,38	3,66
Down Sendromu	31	12,54	3,02
Görme- İşitme Bozukluğu	3	14,66	2,51
Bedensel Engelli	7	12,85	3,23
Dil- Konuşma Bozukluğu	12	12,00	2,79
Diğer	18	11,05	2,12
Toplam	221	12,74	3,11

Tabloda, Görme- İşitme Bozukluğu'na sahip çocuğu olan annelerin puan ortalamasının (14,66) diğer engel gruplarında çocuğu olan annelerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu farklılığın anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ANOVA Testi sonuçları Tablo 52' de verilmiştir.

Tablo 52 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Ayırıştırılmamış Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	85,81	8	10,72	1,11	,356
Gruplar İçi	2043,99	212	9,64		
Toplam	2129,81	220			

Tabloda annelerin ölçekten aldıkları puanlarda ilişkin F değeri (1,113; $p > 0.05$) anlamlı bulunmamıştır. Bu veri, Ayırıştırılmamış reddetme davranışında da engel türünün önemli olmadığını göstermektedir.

5. Engelli Çocuk Annelerinin Çocuklarının Engel Türüne Göre Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin Bulgular.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının engel türüne göre Toplam Reddetme puanlarına ilişkin betimsel veriler Tablo 53’de gösterilmiştir.

Tablo 53 Çocuklarının Engel Türüne Göre Annelerin Toplam Reddetme Puanlarına İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	474,97	55	8,63	1,42	,055
Gruplar İçi	998,01	165	6,04		
Toplam	1472,99	220			

ANOVA sonuçlarında da görüldüğü gibi, engel türlerine göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Alt ölçeklerdeki sonuçlara paralel olan bu veri engel türünün Toplam Reddetme açısından da belirleyici bir faktör olmadığına işaret etmektedir.

YORUM

Bu bölümde, engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarını reddetme davranışlarına yönelik elde edilen bulgular ile ilgili yorumlara yer verilmiştir. Ayrıca bulgular, ilgili literatür ile karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Çalışma sonucunda, normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerinin tüm alt ölçeklerden ve ölçeğin genelinden elde ettikleri Toplam Reddetme puan ortalamaları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu, engelli çocuk annelerinin normal çocuk annelerine oranla daha fazla reddetme davranışı içinde olduklarını göstermektedir. Bu veriden hareketle, engelli çocuk annelerinin, engelli bir çocuğun yükünü ömür boyu taşıyacak olmanın verdiği stresin yüksekliği (Wikler Wasow ve Hatfield, 1981, Uğuz ve Ark. 2004), benlik saygılarının düşüklüğü (Argyraoulou ve Zafropoulou 2003), toplumdan gelen olumsuz tepkiler (Mc Donald, Kysela ve Reddon, 1988), sosyal beklentiler (Hasting, 2003) ve başa çıkma stratejilerine daha çok başvurmaları (Margalit ve Ankonina 1991) gibi nedenlerle çocuklarına karşı duydukları sevgi ve sıcaklığı geri çektikleri düşünülebilir. Toros'un (2002) çalışmasından elde ettiği sonuçlar da bu çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Toros (2002) da engelli çocuk anneleri ile normal çocuk annelerinin Soğukluk, Saldırganlık-Kin ve Ayırıştırılmamış Reddetme alt ölçeklerinden elde ettikleri puan farklarının anlamlı olduğu sonucuna ulaşarak engelli çocuk annelerinin normal çocuk annelerine oranla, çocuklarına karşı daha fazla reddetme davranışı sergilediğini tespit etmiştir .

Engelli çocuk annelerinin eğitim düzeyine göre reddetme davranışlarının incelenmesi sonucunda, eğitim düzeyi yüksek annelerin daha çok reddetme davranışı sergilediği görülmüştür. Üniversite ve üzerinde eğitim düzeyine sahip olan annelerin ölçekten elde ettikleri puan ortalamalarının lise, ilköğretim ve daha altında eğitime sahip olan annelerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sadece ayırıştırılmamış

reddetme alt ölçeğinde lise mezunu olan annelerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıştırılmamış Reddetme, reddin belirli bir alanı ile doğrudan ilgili olmaması nedeniyle eğitim düzeyi bu alan üzerinde diğer alanlar gibi paralel etki göstermemiş olabilir. Kızıldaş'ın (2008) yaptığı araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kızıldaş'a (2008) göre, eğitim düzeyi düşük olan annelerin çocuklarından beklentileri daha az olduğu için çocuklarına daha yakın davranmaktadırlar. Buna karşın eğitim düzeyi yüksek olan annelerin beklentilerinin yüksek olması ve engelli olan çocuğun bu beklentilere tam olarak karşılık verememesi nedeniyle annenin çocuğu ile olan iletişimi bozulmaktadır(Kızıldaş,2008). Belirtilen araştırma sonucunu destekler nitelikte bulgular benzer çalışmalarda da mevcuttur. Pelchat ve ark. (1999) ile Timko ve Ark. (1992), anne- babanın eğitim düzeyinin, engelli çocuğu kabullenme düzeyini, algılama şeklini, engelli çocuğa uyumunu etkilediğini saptamışlardır. Ayrıca Doğru ve Arslan (2007) yaptıkları çalışmada da engelli çocuğa sahip annelerin durumluk ve sürekli kaygı düzeylerini incelemiş ve sürekli kaygı düzeyinin eğitim düzeyi yükseldikçe arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Annelerin çalışma durumlarına ilişkin tablolara bakıldığında, alt ölçeklerde ve ölçeğin tümünde çalışan annelerin emekli olan, hiç çalışmayan ve işten çıkmış olan annelere göre daha fazla puan ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıştırılmamış reddetme alt ölçeğinden elde edilen puan ortalamaları dışındaki tüm ortalama farklarının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu veriler göz önüne alındığında, çalışan annelerin yaşamlarında birçok rolü üstlenmek zorunda olmalarına ek olarak engelli bir çocuğa sahip olmanın hayatlarını daha da zorlaştırabileceği, hem çalışan bir birey, hem anne hem de bir eş olmaları nedeniyle kendilerine ayırdıkları zamanın azalabileceği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, annenin iş yüküne ek olarak, engelli çocuğun anneye bağımlı olması ve günün (çalışma saatlerinin dışındaki zamanların) hemen hemen tamamında annenin yanında olması annenin psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir (Bailey ve Simeonsson 1988). Bunun sonucunda da çalışan annelerin diğer gruplardaki

annelere oranla çocuklarına yönelik daha az sevgi gösterdikleri; saldırganlık ve ihmâl davranışlarının da daha fazla olduğu söylenebilir. Benzer bir bulguyu ifade eden Aktaş (1994), çalışan annelerin çalışmayan annelere göre çocuklarının fiziksel bakımında daha az zaman harcamalarının, bu ailelerde anne-çocuk ilişkisinin daha fazla yıpranmasına neden olduğunu belirtmiştir. Çocuğun fiziksel açıdan ihtiyaçlarının karşılanmaması zaten ihmal olarak değerlendirilmekte ve söz konusu alt ölçekten ve ölçeğin genelinden yüksek puan alınması sonucunu yaratmaktadır. Yavuzer de (1997), kadının çalışmasının beraberinde bazı sıkıntılar getirdiğini ifade etmiştir. Özellikle kadının evli ve başka çocuk sahibi de olduğu hallerde bu durum daha da zorlaşmaktadır. Bu zorlukların başında; annenin olmadığı saatlerde çocuğun bakımı, işinden yorgun ve gergin gelen annenin çocuğuna yeterince zaman ayıramaması ve onunla sağlıklı bir iletişim kuramaması gelmektedir (Pelchat ve Ark.,1999).

Sosyo-ekonomik düzey açısından bakıldığında ise; yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin çocuklarına yönelik duydukları sevgi ve hissettikleri sıcaklıkta, diğer gruplara göre anlamlı düzeyde bir fark olmadığı söylenebilir. Buna karşın, aynı verilerden yola çıkılarak, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarına daha az ilgi gösterdikleri ve çocuklarına yönelik reddetmenin herhangi bir alanına ilişkin davranışlar sergileyebildikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu durumda, eğitim düzeyine ilişkin yorumlar sosyo-ekonomik düzey içinde geçerlidir. Sosyo- ekonomik düzeyi yüksek olan annelerin sahip oldukları sosyal çevrenin niteliğinin de yüksek olması nedeniyle beklentilerinin yüksek olması çocuğa yönelik olumsuz davranışların artmasında etkili olabilir (Dönmezer, 1999). Bu bulgulara benzer nitelikteki sonuçların elde edildiği araştırmalarda; Beckman (1983) ve Donovan (1988), annenin yaşadığı stres ve çocuğuna karşı olan duygularının sosyo-ekonomik düzeye göre değiştiğini ve sosyo-ekonomik düzeydeki artışın engelli çocuk anne arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilediğini belirlemişlerdir (www.ozelegitimsitesi.com). Pelchat ve Ark. (1999) ile Timko ve Ark. da (1992), ailenin ekonomik düzeyinin, anne-babanın engelli çocuğu

kabullenme düzeyini, algılama şeklini, engelli çocuğa uyumunu ve anne-babaların çeşitli alanlardaki stres düzeylerini etkilediğini bulmuşlar ve anne-babanın ekonomik düzeylerin yükselmesinin engelli olan çocuklarına uyumlarını güçleştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Engelli çocuk annelerinin çocuklarının cinsiyeti ile reddetme davranışları arasındaki ilişkiyi gösteren tablolarda, annelerin puan ortalamalarının çocuklarının cinsiyeti açısından birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Buna dayalı olarak yapılan T Testi sonucunda ortalama farklılıklarının anlamlı bulunmadığı ve çocuğun cinsiyetinin annenin reddetme davranışı üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Erkan ve Toran da (2004), yaptıkları araştırmada bu bulguyu destekler nitelikte sonuçlara ulaşmışlardır. Araştırma sonucunda, annenin çocuğunu kabul etme davranışının çocuğun cinsiyetine göre herhangi bir farklılık göstermediğini ve annelerin hem kız hem de erkek çocuklarını aynı oranda kabul ettiklerini bulmuşlardır. Ferrara (1979) da, engelli çocuk aileleri ile yaptığı çalışmada çocuğun cinsiyetinin ailenin çocuğa yönelik tutumu açısından bir değişiklik yaratmadığını bulmuştur (Akt; Özgür, 2003).

Çocuklarının engelinin türüne ilişkin olarak annelerin puan ortalamaları incelendiğinde, puan ortalamalarının çocuğun cinsiyeti değişkeninde de olduğu gibi birbirine çok yakın olduğu görülmüş ve anlamlılığı test etmek için ANOVA sonuçlarına başvurulmuştur. Bu sonuçlara göre, çocukların engel türünün annelerin reddetme davranışı üzerinde belirleyici bir değişken olmadığı bulunmuştur. Sayın da (1997), araştırmasında, çocuğun engel türü ile annenin stres düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını bulmuştur. Hacıbayramoğlu'nun (2007), yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar bulunmuş ve engel türünün annenin psikolojik sağlığını etkilemediği görülmüştür. Çok sayıda araştırmada (Beckman, 1983; Blacher, Nihara ve Meyer, 1987; Donovan, 1988; Timko ve Ark., 1992; Pelchat ve Ark., 1999; Demir, 2005; Hacıbayramoğlu, 2007) anne çocuk ilişkisinde rol oynayan asıl faktörün

engelin türü değil, derecesi ya da ebeveyne cevap (tepki) verebilme düzeyi (Hasting, 2003) olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.

BÖLÜM V

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, engelli çocuk annelerinin çocuklarını reddetme davranışları, annelerin eğitim düzeyleri, çalışma durumları, algıladıkları sosyo-ekonomik düzey, çocuklarının cinsiyeti ve çocuklarının engelinin türü açısından incelenmiştir. Ayrıca normal çocuk anneleri ile engelli çocuk annelerinin Soğukluk, Saldırganlık-Kin, İlgisizlik-İhmâl, Ayrıştırılmamış Reddetme ve Toplam Reddetme puanları karşılaştırılarak puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığına da bakılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda açıklanmıştır;

SONUÇLAR;

- 1) Engelli çocuk annelerinin Toplam Reddetme puanları, normal çocuk annelerinin Toplam Reddetme puanlarından daha yüksektir.
- 2) Engelli çocuk annelerinin Soğukluk puan ortalamaları, normal çocuk annelerinin Soğukluk puan ortalamalarından daha yüksektir.
- 3) Engelli çocuk annelerinin Saldırganlık-Kin puan ortalamaları, normal çocuk annelerinin Saldırganlık-Kin puan ortalamalarından daha yüksektir.
- 4) Engelli çocuk annelerinin İlgisizlik-İhmâl puan ortalamaları, normal çocuk annelerinin İlgisizlik-İhmâl puan ortalamalarından daha yüksektir.
- 5) Engelli çocuk annelerinin Ayrıştırılmamış Reddetme puan ortalamaları, normal çocuk annelerinin Ayrıştırılmamış Reddetme puan ortalamalarından daha yüksektir.

- 6) Çalışma sonucunda engelli çocuk annelerinin eğitim düzeylerinin reddetme davranışları açısından önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi arttıkça reddetme davranışı da artmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan annelerin Saldırganlık-Kin ile İlgisizlik-İhmâl puan ortalamaları, eğitim düzeyi düşük olan annelere göre daha yüksektir.
- 7) Engelli çocuk annelerinin çalışıyor olmasının ya da doğumdan sonra işten çıkmasının da reddetme davranışında önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Çalışan veya işten çıkmış olan annelerin Soğukluk ve Saldırganlık- Kin puan ortalamaları, hiç çalışmamış ve emekli olan annelerin puan ortalamalarından daha yüksektir.
- 8) Annelerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzey ile ilgili sonuçlara göre ise sosyo-ekonomik düzeydeki yükselmenin, eğitim düzeyindeki gibi, annenin çocuğuna karşı olan reddetme davranışında belirleyici olduğu görülmüştür. Yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin İlgisizlik-İhmâl puan ortalamaları düşük ve orta sosyo-ekonomik düzeye sahip annelere oranla daha yüksektir.
- 9) Çocuğun cinsiyetinin annenin reddetme davranışında belirleyici olup olmadığına bakıldığında ise, çocuğun cinsiyeti reddetme davranışı üzerinde herhangi bir farklılaşmaya neden olmamıştır.
- 10) Çocuğun engel türünün de annenin reddetme davranışı üzerinde herhangi bir farklılığa sebep olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ÖNERİLER;

1. Bu çalışmada engelli çocuk annelerinin normal çocuk annelerine göre, engelli olan çocuklarına yönelik reddetme davranışlarının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Engelli çocuğa sahip olma annelerin ruh sağlığı üzerinde olumsuzluklara yol açan bir durumdur. Annelerin ruh sağlıklarının olumsuz yönde etkilenmesine bağlı olarak; maruz kaldıkları reddetme davranışından engelli çocukların da olumsuz yönde etkilenmeleri ve sosyal, duygusal ve psikolojik açıdan hasar görmeleri kaçınılmazdır. Bu nedenle annelerinin, anne-çocuk ilişkileri ve çocuklarını kabul etmeye yönelik desteğe ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak annelere uygulanacak olan psikolojik hizmetlerle annelerin çocuklarını kabul etme düzeylerini artırmaları ve anne-çocuk ilişkilerinin daha sağlıklı olması konusunda destek olunmalıdır. Annelere verilecek grup rehberliği hizmetleri yoluyla da hayatlarını kolaylaştırıcı bir takım becerilerin kazandırılması yararlı olacaktır.
2. Çalışmaya dahil edilen annelerinin engelli olan çocukları bir özel eğitim kurumundan eğitim almaktadır. Daha sonra yapılacak olan çalışmalarda, özel eğitim kurumuna devam etmeyen/ özel eğitim almayan engelli çocuk annelerinin reddetme davranışları araştırılarak, bu annelerin reddetme davranışlarına ilişkin bilgilere ulaşılması da alandaki bilgi birikimine katkı sağlayacaktır.
3. Annelerin eğitim düzeylerine ilişkin sonuçlarda, eğitim düzeyinin yükselmesi ile reddetme davranışının da artması ilk bakışta beklenilmeyen bir sonuçtur. Eğitim düzeyi yüksek olan annelerin daha duyarlı ve çocuk yetiştirme konusunda daha bilinçli oldukları varsayılarak bu annelere verilebilecek aile eğitimi ve aile rehberliğinin ihmal edilmemesi ve onlara yönelik müdahale ve eğitim programları

düzenlenmelidir. Aynı öneri, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan anneler için de geçerlidir.

4. Çalışan annelere yönelik verilecek hizmetlerde de annelerin yaşadığı zorluklar göz önüne alınmalıdır. Engelli çocuğu sahip çalışan annelere daha fazla izin kullanabilmeleri ve çalışma saatlerinin esnek olabilmesi gibi olanaklar sağlanarak, annelerin yaşadıkları stres, kaygı ve tükenmişlik gibi olumsuz duyguların azalmasına ve dolayısıyla çocuklarının kabul edilme düzeylerinin artmasına destek olunmalıdır.
5. Bu araştırma anneler ile birlikte yapılmıştır. Çalışmanın genişletilerek baba ve kardeşler üzerinde de yapılması tüm aile bireylerinin reddetme davranışlarına ilişkin daha geniş bir profil çizecektir. Bu nedenle reddetme davranışı ile ilgili olarak babalar ve kardeşler gibi engelli çocukla yakın iletişim içinde olan farklı gruplar üzerinde de çalışılması bu konuda daha fazla bilgi sahibi olunması açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- ADLER, A.**, *Yaşamının Anlam ve Amacı*, Say Yayınları, İstanbul, 1993.
- AKKÖK, F.**, *Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne- Babaların Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracının Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması*, Psikoloji Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 23, ss. 26- 38, Kasım, 1989.
- AKKÖK, F.**, *Özürlü Çocuğun Eğitiminde Aile Rehberliği*, Özel Eğitim Dergisi, Cilt:1 Sayı:1, Sayfa: 54-57, 1991.
- AKTAŞ, Y.**, *Çalışan Anne ve Çocuğu*, Yaşadıkça Eğitim Dergisi, Sayı: 36, 1994.
- ALBAŞ, B.**, *Öğretilbilir- Eğitilebilir Düzeyde Zihinsel Özürlü Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Psikolojik Durumlarının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- ALBAY, E., ŞENVELİ, B., MOLLA, S. ve SALTİK, A.**, *Zihinsel ve Bedensel Özürlü Çocukların Anne- Babalarında Depresyon ve Kaygı*, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, 1994.
- ANJEL, M.**, *The Transliteration Equivalence, Reliability And Validity Studies Of The ParentalAcceptance-Rejection Questionnaire (PARQ) Mother-Form: A Tool For Assessing Child Abuse*, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.
- ARGYRAKOULI, E. ve ZAFIROPOULOU, M.**, *Self- Esteem of Grek Mothers of Children with Intellectual Disabilities*, International Journal of Disability, Development and Education, Sayı: 50, Cilt: 2, 2003.

ASLANOĞLU, M., *Otistik, Zihinsel, İşitme, Görme ve Bedensel Engelli Çocuğu Bulunan Ebeveynlerin Aile İçi İlişkilerinin İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004.

BAILEY, D., B. ve SIMEONSSON, R., N., *Assessing Family Stres and Needs*, Family Assssment in Early Intervation, Merill Publishing Company, 1988.

BARBOSA, M. A. M., CHAUD, M. S. & GOMEZ, M. M. F., *Experiences of mothers of disabled children: a phenomenological study*, Erişim:http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0103-21002008000100007&lng=en&nrm=iso, Erişim Tarihi: 03.04.2008.

BECKMAN, J., P., *Influence of Selected Child Characteristics on Stres in Families of Handicapped Infants*, American Journal of Mental Deficiency, Sayı: 88, 1983.

BLACHER, J., NIHIRA, K. ve MEYERS C., E., *Characteristics of Home Environment of Families with Mentally Retarded Children. Comparison Across Levels of Retardation*, American Journal of Mental Deficiency, Cilt: 4, ayı: 14, 1987

BÖCÜ, D., S., *Bilgi Verici Danışmanlığın Beyin Felçli (Serebral Palsili) Çocuğu Olan Annelerin Kaygı Düzeylerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.

- BRINKER, R., P. ve HOWELL, M., T.,** *A Comparision of Alternative Parent Group Formats in Early Intervention*, 1991, ERIC NO: ED363989
- BURGER, J., M.,** *Personality, Kişilik* Çev: İnan Deniz ERGUVAN SARIOĞLU, İstanbul, 2006.
- CARPENİTO LJ- MOYET,** *Handbook of Nursing Diagnosis, (Hemşirelik Tanıları El Kitabı)*, Çev: ERDEMİR F., Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2005.
- ÇİN, A.,** *Grup Rehberliğinin Özürlü Çocuğu Olan Anne Babaların Kaygı Düzeylerinin Azaltılmasındaki Etkisi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2001.
- DEMİR, A.,** *Aile Tepkilerinin Evreleri*, 2005,
<http://www.rehabilitasyon.com/index.php?act=showarticles&act2=read&aid=766>, (Erişim Tarihi, 10.05.2008).
- DERELİ, N.,** *Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Sorunu*, 2008 a,
www.rehabilitasyon.com/index.php?act=showarticles&act2=read&aid=3887 (Erişim Tarihi: 10.05.2008).
- DİKİCİ, A.,** *Zihinsel Engeli Olan Çocukların Annelerine Yönelik Grup Rehberliğinin Tutum Değişimi Açısından Etkililiği*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1990.
- DOĞRU, S., Y. ve ARSLAN, E.,** *Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyi ile Durumluk Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Makaleleri, Konya, 2007.

DONOVAN, A., M., *Family Stres and Ways of Coping with Adolescent Who Have Handicap: Mental Perception*, American Journal of Mental Retardation, Cilt: 6, Sayı: 92, 1988.

DÖNMEZ, N. B., BAYHAN, P. ve ARTAN, İ., *Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Döngüsü İçinde Karşılaştıkları Sorunların İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1998.

DÖNMEZER, İ., *Ailede iletişim ve Etkileşim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999.

DUYGUN T., *Zihinsel Engelli ve Sağlıklı Çocuk Annelerinde Stres Belirtileri Stresle Başaıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

EMİROĞLU, F, N, İ. ve FİDANER, H., *Nesne İlişkileri Kuramı ve İnsan Gelişimi*, Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi, Cilt: 11, Sayı:3, 2003.

Engelli Çocuk Aileleri ile Yapılan Çalışmalar, http://www.ozellegitimsitesi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=215&Itemid=117, Erişim Tarihi: 13.05.2008

ERDEN, G., KARGI, E., ve ÖZALP, O., *Özel Gereksinimi Olan Çocukların Aileleri: Sorunları, Gereksinimler ve Çözümler, Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerine İhtiyaç Duyan Bireyler ve Aileleri*, Yayına Hazırlayanlar: Said DEMİREL, Kamil ALPTEKİN), Ankara, 2005.

ERKAN, S. ve TORAN, M., *Alt Sosyo- Ekonomik Düzey Annelerinin Çocuklarını Kabul ve Reddetme Davranışlarının İncelenmesi*

(Diyarbakır İli Örneği), Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Ankara, 2004.

ERKMAN, F., *The Relationship of Self Reported Physical Punishment of Parent Acceptance Rejection in Turkish Parents. Society For Cross Cultural Research (SCCR), 33rd Annual Meeting, San Jose: 18-22 February, www.swennethall.sjsu.edu/eld/coed, 2004.*

FIRAT, A., *Normal Çocuğu Olan Anne- Babalar İle Zihinsel Özürlü Çocuğu Olan Anne- Babaların Zihinsel özre Karşı Tutumları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

FIRLANGEC, D., *Devlet Okuluna Devam Eden Zihinsel Engelli Öğrencilerin Ailelerinin Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Durumlarının Belirlenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Bölümü, Zihinsel Engelliler Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

FOTHERINGHAM, B. & CREAL, D., *Handicapped Children and Handicapped Families*, International Review of Education, Volume: 20, Number: 3, September, 1974,

<http://www.springerlink.com/content/k86438710441r667>, Erişim Tarihi: 10.05.2008

FRIEDRICH, W.,N., GALLAGHER, M., T. ve CRNIC, K., *A Short Form Of The Questionnaire On Resources and Stres*, American Journal on Mental Deficiency, Cilt: 1, 1983.

FROMM, E., *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, Çev: Selçuk BUDAK, Öteki Yayınları, Ankara, 1998.

GEÇTAN, E., *İnsan Olmak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

GÖRGÜ, E., *3-7 Yaş Arası Otistik Çocuğa Sahip Olan Annelerin Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri İle Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

GÜNEŞ, A., *Otizm ve Otistik Çocukların Eğitimi*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2005.

HACIBAYRAMOĞLU, H., *Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Olan Annelerde Görülen Tükenmişlik Düzeyi*, Özürlüler '07 Kongresi, Bildiri Özetleri Kitabı, İstanbul, 2007.

HASTING, R., P., *Child Behaviour Problems and Partner Mental Health as Correlates of Stres in Mothers and Fathers of Children with Autism*, Journal Intellect Disabilities, Sayı: 47, 2003.

HELF, C. M., & GLIDDEN, L. M., *More positive or less negative? Trends in research on adjustment of families rearing children with developmental disabilities*, Mental Retardation, Sayı: 36, 1998.

HENNICKE, K., *Kontexte der Gewalt und Gegengewalt in Familien mit Geistig Behinderten Angehörigen. Alleinerziehende Mütter mit Einem Geistig Behinderten Kind*, / **HENNICKE, K., (Hg.):** *Gewalt im Leben von Menschen mit Geistiger Behinderung, Berliner Beiträge zur Pädagogik und Andragogik von Menschen mit Geistiger Behinderung*, Bd. 8, Reutlingen 1999.

- HINZE, D.**, *Väter Behinderter Kinder – Ihre Besonderen Schwierigkeiten und Chancen Geistige Behinderung*, 1992.
- HINZE, D.**, *Väter und Mütter Behinderter Kinder. Der Prozess der Auseinandersetzung im Vergleich*, 3. Aufl., Heidelberg, 1999.
- HOLROYD, J.**, *Questionnaire on Resources and Stress*, Brandon: Clinical Psychology Pub. Co. Inc., 2003.
- HORTAÇSU, N.**, *İnsan İlişkileri*, İmge Yayınevi, Ankara, 1997.
- İNCEER, B., ÖZBEY, F.**, *Zihinsel Engelli Bireylerin Aileleri ile Bir Grup Uygulaması (Seminer)*, Psikoloji Dergisi, 8 (Özel Sayı), ss: 109-113, İzmir, 1990.
- JONAS, M.**, *Behinderte Kinder – Behinderte Mütter? Die Unzumutbarkeit Einer Sozial Arrangierten Abhängigkeit*, Frankfurt, 1990.
- KALYVA, E., GEORGIADI, M ve TSAKIRIS, V.**, *Attitudes of Greek parents of primary school children without special educational needs to inclusion*, European Journal of Special Needs Education Vol. 22, No. 3, 2007.
- KANER, S.**, *Engelli Çocukları Olan Ana- Babaların Algıladıkları Stres, Sosyal Destek ve Yaşam Doyumları, Yayımlanmamış Araştırma Raporu*, Ankara, 2004.
- KARASAR, N.**, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 15. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- KARGIN (AYDOĞAN), T.**, *Eğitsel Yaklaşımlı Aile Rehberliğinin İşitme Engelli Çocukların Sözel İletişim Becerilerine Etkisi*, Ankara

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.

KAVAKLI, A., YILDIRIM, Z. ve YAZICI, S., *Özürlü Çocuk, Aile ve Hemşire*, İstanbul Üniversitesi, Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu, Hemşirelik Bülteni, 5 (22):1-5, 1991.

KEARNEY, P., M., GRIFFIN, T., *Between Joy and Sorrow: Being a Parent of a Child With Developmental Disability*, Journal of Advanced Nursing, 34 (5), 2001.

KHALEQUE, A. ve ROHNER R., P., *Congruence and Uncongruence in Mothers' Versus Children's Reporting of Maternal Acceptance: A Comparative Study of Finland and Pakistan*, Society Cross-Culturel Research (SCCR), 33rd Annual Meeting, San Jose, 2004. (<http://sweeneyhall.sjsu.edu./eld/coed/sccr/a.html>) (Erişim Tarihi: 18.05.2008)

KIZILTAŞ, M., *Özürlü Çocuğa Sahip Ailelerin Psiko- Sosyal Durumu ve Çocukların Yaşam Becerileri*, Şubat 2008, Erişim: <http://www.yasadikca.com/forum/index.php?topic=4131.0>, Erişim Tarihi: 11.06.2008

KOSHTI- RICHMAN, A., *Listening to parents and carers of children with disabilities*, Paediatric Nursing, vol 20 no 7, 2008.

KOST, G., *Elternberatungsbedarf im Lebenslauf des Kindes*, 2002, www.ricardas-homepage.de/Dorothee/Fachartikel/1/14.htm (Erişim Tarihi, 10.07.2008).

KULOĞLU (AKSAZ), N., *Bilgi Verici Danışmanlığın Otistik Çocuğu Olan Anne- Babaların Kaygı Düzeylerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.

LOPEZ- WAGNER, M., HOFFMAN, C., D., SWEENEY, D., P., HODGE, D. & GILLIAM, J., E., *Sleep Problems of Parents of Typically*

Developing Children and Parents of Children With Autism, The Journal of Genetic Psychology, 169- 3, 2008.

MARGALIT, M. ve ANKONİNA D., B., *Positive and Negative Affect in Parenting Disabled Children, Counseling Psychology Quarterly, Sayı: 4, 1991.*

McDONALD, L., KYSELA, G., M. ve REDON, J., *Stres and Supports to Families with a Handicapped Child, 1988, (ERIC ED 220782).*

MEYERS, C., E. ve BLACHER, J., *Parental Perspectives of Severely Handicapped Children's Training: Home and Family Variables, Exceptional Children, Cilt: 5, Sayı: 53, 1987.*

ÖNER, N., *Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, II. Basım, İstanbul, 1997.*

ÖTER, G., *Çocuk Suçluluğunda Ailenin Fonksiyonu ve Farik- Mümeyyizlik Kavramı, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.*

ÖZCAN, N., *Zihinsel Engelli Çocuğun Doğumu ve Aile, 2004,*
<http://www.rehabilitasyon.com/index.php?act=showarticles&act2=read&aid=153>, (Erişim Tarihi, 10.05.2008).

ÖZGÜR, İ., *Eğitilebilir Zihinsel özürlü Çocukların Ana- Baba Eğitimnin Ana- Baba ve Çocuk Üzerindeki Etkileri, Çukurova üniversitesi,*

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 1993.

ÖZSOY, Y., ERİPEK, S. ve ÖZYÜREK, M., *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar, Özel Eğitime Giriş*, Karatepe Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZŞENOL, F., IŞIKHAN, V., ÜNAY, B., AYDIN, H, İ., AKIN, R., GÖKÇAY, E., *Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin İşlevlerinin Belirlenmesi*, Gülhane Tıp Dergisi, Sayı: 45, Ankara, 2003.

ÖZDİKER, J., B., *Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Anneleri ile İlişkilerini Algılamaları ile Annenin Çocuğunu Kabullenme ve Reddetme Davranışlarına Ait Algılamaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

ÖZTÜRK, M., *Çocukluk Çağı Ruhsal Sorunları ve Bozuklukları*, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, (Yayına Hazırlayan: M. Orhan ÖZTÜRK), Nobel Yayınları, Ankara, 2002.

PEHLİVANTÜRK, B., *Otistik Bozukluğu Olan Çocuklarda Bağlanma*, Türk Psikiyatri Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, 2004.

PELCHALT, D., RICHARD, N., BOUCHARD, J., M., *Adaptation of Parents in Relation to Their 6- Month- Old Infant's Type Of Disability*, Child Care Health, Sayı: 25, 1999.

RANDALL, P. & PARKER, J., *Supporting the Families of Children with Autism*. John Wiley & Sons, LTD., 1999

ROHNER, R., P., *Glossary of Significant Concepts in Parental Acceptance Rejection Theory (PAR Theory)*, 2002,

www.wm.uconn.edu/~rohner/glossary.html

ROHNER, R. P., KHALEQUE. A. & R., COURNOYER, D., E., *Parental Acceptance-Rejection Theory, Cross-Culturel Methods, Evidance And Implications*, 2004. Erişim: www.wm.uconn.edu/~rohner, Erişim Tarihi: 09.03.2008.

SARI, N., E., *Engelli Çocuğu Bulunan Ana- Babalara Uygulanan “Ana- Baba Eğitim Programı”nın Etkilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.

SAYIN, G., *The Relationship Between The Types of Stressors, The Casual Attributions, The Type of Disability and the Stres Levels of the Mothers of Children with Mental Disabilities, Hearing Impairment and Phsysical Disabilities’, and Phsysical Disabilities’*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

SCHLÖSSER, K., *Ich habe ein behindertes Kind. Mütter und Väter berichten*, 3. Aufl., München, 1991.

SINASON, V., *Your Handicapped Child, Çocuęunuzu Tanıyın, Engelli Çocuk*, Çev: Füsun DORUKER, Akdeniz Yayıncılık, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2002.

SOFUOğLU, A., *Zihinsel Engelli Çocuk ve Aile*, 2007, <http://www.rehabilitasyon.com/index.php?act=showarticles&act2=read&aid=2638>, (Erişim Tarihi, 10.05.2008).

şAHİN, S., *Zihinsel Engelli Çocukların Ailelerine Verilen Eğitimin Çocuğun Kavram Geliřimine Etkisinin İncelenmesi*, Hacettepe

Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 1994.

TEKİNALP, B., E., *The Effects Of A Coping Skills Training Program On The Coping Skills, Hopelessness And Stress Levels Of Mothers Of Children With Autism*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

TEZEL, D., *Bir Psikolojik Destek Programının Engelli Bebek Annelerinin Duygu Durumlarına Etkisi*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

TIMKO C., STOVEL, K., V. ve MOSS R, H., *Functioning Amohg Mothers and Fathers of Children with Juvenile Rhecumatic Discase: A Longitudinal Study*, Journal of Peditar Psychology, Ssyı: 17, 1992.

TOPRAKÇI (CAN), N., *Kurumda Eğitim Alan Zihinsel Engelli Öğrencilerin Annelerine, Genişletilmiş Aile Eğitimi Programının Uygulanmasının Öğrencilerin Matematik Ders Amaçlarını Edinmelerine, Sürdürme ve Genellemelerine Etkisi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

TORAN, M., *Farklı Sosyo- Kültürel Düzeylere Sahip Annelerin Çocuklarını Kabullenme ve Reddetme Davranışlarının İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

- TOROS, F.**, *Zihinsel ve/ veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon, Evlilik Uyumunun ve Çocuğu Algılama Şeklinin Değerlendirilmesi*, T Clin J Psychiatry, Sayı: 3, 2002.
- TUFAN, İ.**, *Otistik Çocuk. Dahi mi, Engelli mi?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- TÜRKOĞLU, N.**, *Zihinsel Engelli Çocukların Anne, Baba ve Kardeşlerinin Kaygı Düzeylerine Etki Eden Etmenlerin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2001.
- UĞUZ, Ş., TOROS, F., İNANÇ, B., Y. ve ÇOLAKKADIOĞLU, O.**, *Zihinsel ve/ veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi*, Klinik Psikiyatri Dergisi, Sayı: 7, 2004.
- ÜNLÜ, S.**, *Engelli Çocuğu Olan Ailelere Rehberlik*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 331, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 10, Eskişehir, 1989.
- VAROL, N.**, *Aile Eğitimi (Süreçler, Yöntemler, Programlar)*, KÖK Yayıncılık, Ankara, 2006.
- WHIRTER, Mc. J. ve VOLTAN, ACAR, N.**, *Ergen ve Çocukla İletişim, Öğretme- Destekleme ve Çocuk Yetiştirme Sanatı*, Us- A Yayıncılık, Ankara, 2000.
- WIKLER, L., WASOW, M., & HATFIELD, E.**, *Chronic Sorrow Revisited: Parent vs. Professional Depiction of the Adjustment of Parents of Mentally Retarded Children*. American Journal of Orthopsychiatry, 51, 1981.

WILGOSH, L., ADAMS, B., MORGAN, M. ve WAGGONER, K., *Adjustment of Families with Handicapped Children*, 1987, (ERIC ED 220782).

www.ozida.gov.tr

YARGICI, S., “Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocukların Aileleri İle Çalışan Uzmanların Karşılaştıkları Sorunlara ve Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Önerilere Genel Bakış”, *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetlerine İhtiyaç Duyan Bireyler ve Aileleri*, (Yayına Hazırlayanlar: Said DEMİREL, Kamil ALPTEKİN), Ankara, 2005.

YAVUZER, H., *Ana- Baba ve Çocuk*, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

YILDIRIM, F., *Zihinsel Özürlü çocuğu Olan Anne ve Babaların Algıladıkları Stresörler ve Baş Etme Yollarına İlişkin Planlı Eğitimin Etkisi*, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2004.

YÖRÜKOĞLU, A., *Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuk Yetiştirme Sanatı ve Kişilik Gelişimi*, 23. Basım, Özgür Yayınları, Ankara, 1998.

EKLER

EK-1

AİLE- ÇOCUK İLİŞKİLERİ ÖLÇEĞİ (ANNE FORMU)

(ÖRNEK MADDELER)

Aşağıda annenin çocuğa karşı davranış şekillerini içeren ifadeler verilmiştir. Her ifadeyi dikkatle okuyup, kendi davranışınıza ne derece uyduğunu düşününüz. Eğer ifade sizin için doğru ise, her zaman doğru ya da bazen doğru şıkkını işaretleyiniz. İfade sizin için doğru değil ise, nadiren doğru ya da doğru değil şıkkını işaretleyiniz. Katılımınız için teşekkürler. Soruların tamamını dürüst, samimi ve gerçekçi bir şekilde cevaplamanız önemlidir.

NO	İFADELER	Her Zaman Doğru	Bazen Doğru	Nadiren Doğru	Doğru Değil
1	Ben çocuğum hakkında güzel şeyler söylerim.				
3	Çocuğuma sanki orada yokmuş gibi davranırım.				
10	Beni rahatsız etmediği sürece çocuğumun varlığını bilmezlikten gelirim.				
15	Çocuğum bir şeyi iyi yaptığında onun gurur duymasını sağlıyorum.				
16	Hak etmediği zaman bile çocuğuma vururum.				
24	Çocuğumu hak ettiği zaman överim.				
33	Çocuğuma büyük özen gösteririm.				
40	Çocuğumla birlikte vakit geçirmekten hoşlanırım.				
46	Çocuğumu olumsuz bir şekilde başka çocuklarla kıyaslarım.				
50	Çocuğuma istenmediğini hissettiririm.				
56	Çocuğumu mutlu etmeye çalışırım.				

EK- 2

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Tarih

1. Öğrenim Durumum...

- () Okur-Yazarım.
() İlkokul Mezunuyum
() Orta Okul Mezunuyum
() Lise Mezunuyum
() Üniversite Mezunuyum
() Yüksek Lisans Mezunuyum
() Doktora Mezunuyum

2. Sosyo-Ekonomik Durumum...

- () Düşük
() Orta
() Yüksek

3. Çalışma Durumum...

- () Çalışıyorum.
() Doğumdan Sonra İşten Ayrıldım.
() Hiç Çalışmadım.

4. Çocuğumun Cinsiyeti...

- () Kız
() Erkek

5. Çocuğumun Engelinin Türü**Lütfen belirtiniz.**

(.....)

